

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

„Umění máme, abychom nezemřeli na pravdu“

Rozbor citátu F. Nietzscheho

Jana Hostašová

Vedoucí práce: Mgr. Jakub Chavalka, Ph.D.

Praha 2016

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 4. května 2016

.....
Jana Hostašová

Poděkování:

Tímto bych chtěla poděkovat vedoucímu své práce za dodání odvahy a za veškerý čas, který nad mou prací strávil.

OBSAH

1	Úvod.....	7
1.1	Kritika	7
1.2	Původ citátu.....	9
2	Co je to umění?.....	10
2.1	Raný ideál kultury.....	10
2.1.1	Zrození tragédie	10
2.1.2	Nečasové úvahy	13
2.2	Tragické myšlení	15
2.2.1	Lidské, příliš lidské	16
2.3	Umění a tělesnost.....	18
2.4	Kdo je to umělec?	20
2.5	Co je krásné a co je ošklivé.....	22
3	Co je to pravda? A proč bychom na ni měli umřít?.....	26
3.1	Umění máme, abychom nezemřeli na pravdu	26
3.1.1	Přesvědčení a lež.....	27
3.1.2	Pravda je ošklivá	29
3.2	Umění máme, abychom neumřeli na poznání a vědu.....	30
3.3	Umění máme, abychom neumřeli na hrůzy světa.....	31
3.4	Umění máme, abychom neumřeli na křesťanství a morálku	31
3.4.1	Cíl světa, křesťanství a morálka.....	31
3.4.2	Nadčlověk jako cíl	32
3.4.3	Křesťanství jako trest	34
3.4.4	Morálka, dobro a zlo	35
3.4.5	Smrt boha.....	37
3.4.6	Přínos křesťanství pro umění.....	38

3.5	Pravda, pravda o morálce a křesťanství, a umění.....	40
4	Nihilismus	41
5	Jak nám umění pomáhá, abychom neumřeli na pravdu?	42
6	Závěr	43
7	Seznam použité literatury.....	45

Seznam zkratek:

A	Antikrist
DA	Duševní aristokratismus
EH	Ecce Homo
GM	Genealogie morálky
LPL I.	Lidské, příliš lidské I.
LPL II.	Lidské, příliš lidské II.
MDZ	Mimo dobro a zlo
N	Nachlaß
NU	Nečasové úvahy
OPL	O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním
OŽ	O životě a umění
RČ	Ranní červánky
RV	Radostná věda
SM	Soumrak model, čili kterak se filosofuje kladivem
TPZ	Tak pravil Zarathustra
ZT	Zrození tragédie z ducha hudby

1 ÚVOD

1.1 Kritika

Celým Nietzscheho dílem se táhne kritika. Kritika současnosti, kritika umění, kritika historie, vědy, morálky, metafyziky, křesťanství. Ačkoli se jeho vztah k výše zmíněným problémům v průběhu času mění, kritický zůstává neustále. Snaží se bourat naše stereotypní představy, bojuje za život bez obelhávání se, zpochybňuje naše způsoby myšlení. A jeho kritika má tendenci vzbuzovat v nás silné emoce, ať už souhlasné či nesouhlasné. E. Fink jej přirovnává ke Krysaři, jehož píseň je pro posluchače natolik lákavá, že jí nedokážou odolat.¹ Důležitou a nedílnou součástí Nietzscheho kritiky je ale i snaha o nápravu. Kritika není samoučelná, ale má vést ke zlepšení situace. Nietzsche sice boří naše původní představy, ale nekončí u toho. Kritizuje historii, ale navrhuje způsoby, které s ní budou umět pracovat, kritizuje vědu a morálku, ale nastiňuje, jak je uchopit novým způsobem. Stěžuje si na přemíru vzdělanosti, ale vyzdvihuje roli správné výchovy, která situaci pomůže vyřešit. Poukazuje na lži, abychom se jich vyvarovali, a ukazuje možnosti, které možná jednou naplníme. A zároveň nezastírá, že přemíra kritiky, příliš odhalených skutečností, může být ničující. I u Nietzscheho tak má kritika své meze, za kterými už není konstruktivní ani přínosná.

I citát Umění máme, abychom nezemřeli na pravdu, bychom mohli interpretovat jako kritiku, jak bych ráda ukázala v následujícím textu.

Nietzscheho kritiku je nutné sledovat postupně, protože v každém díle nazírá zvolené problémy jiným úhlem pohledu, mnohdy navazuje na to, co už napsal, ale zároveň se vůči svým předchozím myšlenkám vymezuje a dospívá k novým závěrům. Nietzscheho dílo je známé pro svou zdánlivou nekonzistentnost, je proto důležité zachovat kontext vývoje jeho představ, abychom se v nich neztratili a nepřekroutili jejich význam. Z historie jsme již poučení, že se myšlenky dají snadno vytrhnout z kontextu a zneužít pro obhájení zcela mylných a nesouvisejících konceptů.

V Nietzscheho díle je neméně důležitý než obsah i styl jeho psaní. Způsob, jakým nakládá s jazykem a jakým tak pracuje se čtenářem. Jak trefně poznamenává E. Fink: „Nesmíme propadnout agresivitě jeho stylu, nesmíme brát příliš doslova jeho bojová hesla, neboť ve sporu miluje silný výraz, hrubé zjednodušení, úder pěstí a otrávený šíp. Nietzsche bojuje jak sofista a zároveň je filosofem.“²

¹ FINK, E., *Filosofie Friedricha Nietzscheho*, Oikoymenth 2011, s. 13.

² Tamt., s. 62.

Svým chápáním Nietzscheho díla se nejvíce blíží pojetí konce 19. století a počátku 20. století, které v Nietzschech vidělo především hlasatele filosofie života. Pobídku k životu vidím i v rozebíraném citátu. Ačkoli se možná na první pohled nejeví jako impulz k životu, v následující práci se pokusím ukázat, že k plnému prožití života vybízí a kritizuje vše, co životu brání. Zaměřím se na souvislost umění a života, na to, jak umění pomáhá životu, jak souvisí s poznáním pravdy, morálky a křesťanství a co z toho plyne pro náš každodenní život. Nebudu se pouštět do vlastního filozofického rozboru, spíše se pokusím nastínit vývoj koncepce umění a jeho vztah k výše zmíněným tématům v optice filosofie života.

V textu budu pracovat s citacemi, které vzhledem k Nietzscheho vybroušenému jazykovému stylu považuji za adekvátnější, výstižnější a mnohem více vypovídající než pokusy o parafráze.

Ve svém výkladu se budu kromě Nietzscheho děl opírat především o interpretaci Pavla Kouby, dále pak Eugena Finka a Konráda Liessmanna.

1.2 Původ citátu

Citát je součástí Nietzscheho neautorizované pozůstalosti z přelomu jara a léta roku 1888. Nachází se v oddílu Aestetica v 6. části. Zároveň je citát součástí knihy *Vůle k moci* (aforismus 822), kterou uspořádala Nietzscheho sestra Elizabeth.

V originále citát zní:

„Wenn meine Leser darüber zur Genüge eingeweiht sind, daß auch „der Gute“ im großen Gesamt-Schauspiel des Lebens eine Form der Erschöpfung darstellt: so werden sie der Consequenz des Christenthums die Ehre geben, welche den Guten als den Häßlichen concipirte. Das Christenthum hatte damit Recht. — An einem Philosophen ist es eine Nichtswürdigkeit zu sagen: das Gute und das Schöne sind Eins: fügt er gar noch hinzu „auch das Wahre“, so soll man ihn prügeln. Die Wahrheit ist häßlich: wir haben die Kunst, damit wir nicht an der Wahrheit zu Grunde gehn.“³

Český překlad:

„Kdyby také mí čtenáři přijali za své, že také „dobro“ ve velkém společném představení života představuje formu vyčerpání: tak by vzdali poctu důsledku křesťanství, které dříve zpracovává dobro než ošklivost. Křesťanství by v tom mělo pravdu- Říci, že dobro a krása jsou totéž, je od filosofa ničemnost: vloží-li k tomu ještě dokonce, také pravda, měli bychom mu nařezat. Pravda je ošklivá: máme umění, abychom na pravdu nezahynuli.“

³ NIETZSCHE, F., Nachlaß 1887-1889, KSA, sv. 13, Verlag de Gruyter, Berlin/ New York 1999, s. 500.

2 CO JE TO UMĚNÍ?

Na úvod do problematiky umění se zaměřím na pojetí umění v díle *Zrození tragédie*, které poslouží jako výchozí bod pro myšlenky z dalších děl. Dále zmíním postoj k umění z *Nečasových úvah* a z knihy *Lidské, příliš lidské*. Tím si vytvořím základ, se kterým budu moci dále pracovat. V dalším výkladu už se nebudu striktně držet jednotlivých knih, ale spíše jednotlivých témat.

2.1 Raný ideál kultury

V Nietzscheho raném díle je umění základním stavebním kamenem jeho filosofie. Jak sám tvrdí: „...umění pojmám za nejvyšší úkol a za vlastní metafyzickou činnost tohoto života...“⁴ Umění je tak tím, co nám poskytuje náhled na svět, optiku, kterou bychom se měli dívat, způsob uchopení reality. Prostřednictvím umění můžeme dosáhnout odpovědí, můžeme nalézt klid a vyrovnat se se světem.

Jak píše E. Fink “Umění se stalo nástrojem filosofie, umění není pouze tématem výkladu, je také jeho prostředkem a metodou.”⁵

Sám Nietzsche se později ke svým začátkům obrací kriticky. Vidí v nich přehnanou náklonnost ke svým vzorům. Odpoutává se ale nejen od nich, ale i od svého náhledu na umění. Tomu ve svých prvotinách přikládá přílišnou důležitost a váhu, přisuzuje mu až metafyzickou sílu. Od tohoto pojetí se v následujících dílech odkloní a dokonce ho podrobí tvrdé kritice, poprvé v díle *Lidské, příliš lidské*.

2.1.1 Zrození tragédie

Nicméně ve *Zrození tragédie* je hlavním motivem opravdu umění, jeho vývoj a především dvojakost světa, neustálý a neustávající boj dvou základních živlů, pudů. Apollinského a dionýského. V jejich světle je možné pochopit svět. A právě na ně je vázán celý vývoj umění, pojetí tragédie ve starém Řecku a dokonce řecký způsob vztahování se ke světu. Na řecké tragédii pak Nietzsche ukazuje fungování obou živlů a popisuje způsoby, jakým nám umožňují světu rozumět a žít v něm. Staré Řeky vnímá jako vzory plně prožitého života.

Apollinský živel je snový, jde mu o krásu, odvozuje se od boha Apollóna a je tak spojen se sluncem, září, jasem. Jeho podstatou je individualita každého jedince, živel apollinský žádá sebepoznání a míru. Filosoficky navazuje na kantovský „svět jevů“ a na

⁴ NIETZSCHE, F., *Zrození tragédie z ducha hudby*, Vyšehrad 2008, s. 26.

⁵ FINK, E., c. d., s. 31.

Schopenhauerovu „představu“.⁶ Svou krásou láká k životu ve chvílích, kdy jsme v krizi, kdy jsme znechuceni poznanou pravdou. „Krása snu je nejenom útěchou, ale skutečnou protiváhou bolesti, kterou zjevuje Dionýsos a vyváží i úděs z dionýského poznání“.⁷ Apollinský živel nás tak utěšuje, nabízí nám dočasný klid a to prostřednictvím snu a krásy. Nietzsche k apollinskému živlu řadí umění výtvarné.

Dionýský živel je spojen s opojením. Dokáže dočasně spojit apollinské individuality a ukázat nám celek světa. Filosoficky jej vystihuje kantovská „věc o sobě“ a Schopenhauerova „vůle“.⁸ Zásadním projevem je hudba, která má v umění významné místo, není totiž pouze „odrazem světa jevů, nýbrž bezprostředním odrazem samy vůle.“⁹

Oba živly fungují nejlépe, když vzájemně spolupracují a doplňují se. Teprve ve světle jednoho dává druhý smysl. Oba živly jsou ve vzájemném rozporu, ale zároveň se „dráždí k novým, silnějším výtvorům“.¹⁰

Nejdůležitější myšlenkou je propojení obou božstev, jejich vzájemná provázanost a neoddělitelnost. Díky jednomu může fungovat druhý, jen navzájem nám poskytují úplný obraz. Přijetí této dvojakosti nazývá Nietzsche dionýské a spojuje jej s tragickým chápáním světa.¹¹ Tragické chápání světa vyžaduje uvědomění si hrůz života a jejich přijetí, což není snadný úkol. Abychom toho byli schopni, máme umění. Umění se tak stává samotným středem života, protože je to způsob, jak se k tragickému světu vztahovat jako k celku, umělec rozpor světa přijímá, nesnaží se jej popřít.¹²

Staří Řekové věděli, stejně jako my, že život je plný hrůz a překážek, ale zároveň si, na rozdíl od nás, byli vědomi toho, že teprve z jejich překonání vzniká pravá krása. Krása, která je u Nietzscheho „podmíněna poznáním životních hrůz a to je základem jeho interpretace řecké tragédie“.¹³

Řecká tragédie vychází z apollinského a dionýského pojetí světa. Řekové si uvědomovali nástrahy a příkoří světa, jeho hrůzy a lékem na ně bylo dionýské opojení. Tragédie na divadle pro ně byla útěchou, „divadlo žije svůj věčný život, zatímco vše ostatní

⁶ NIETZSCHE, F., ZT, c. d., s. 214.

⁷ KOUBA, P., Nietzsche. Oikoymenh, Praha 2006, s. 19.

⁸ NIETZSCHE, F., ZT, c. d., s. 27.

⁹ Tamt., s. 136.

¹⁰ Tamt., s. 27.

¹¹ KOUBA, P., c. d., s. 22.

¹² Tamt., s. 22.

¹³ Tamt., s. 20.

pomíjí“.¹⁴ Umění je tak zachraňovalo. „Jen umění dovede onen hnus nad děsem či absurdností života ztlumit v představy, s nimiž lze žít...“¹⁵

Důležitým motivem řecké tragédie je snaha jednotlivce pokusit se „překročit okruh individuace“¹⁶, a dostat se tak do stavu jednoty a dionýského opojení. Tato touha po všeobecně je vlastní i nám, ale my ji řešíme rozumově, vzděláním a neuvědomujeme si dualitu apollinského a dionýského živlu.

Prométheus, Oidipus... Tyto a další postavy řecké tragédie „touží po velikosti“, chtějí proniknout do podstaty světa a nespokojují se s tím, co mají a s tím, co ví „a berou tak bohům jejich tajemství, za což jsou trestány“.¹⁷ Tragický pohled na svět je ale možný právě tam, kde se v jedné osobě spojují protichůdné instinkty, které spolu zápasí a udržují se v rovnováze, teprve z tohoto napětí vyrůstá velikost. Kultura v pravém slova smyslu je dílem „nepohodlných“ jedinců, neboť jejím cílem je velikost, nikoli štěstí.¹⁸ A postavy řecké tragédie usilují právě o velikost a vynakládají veškerou svou sílu, aby překonaly nástrahy života. Umění tak není „záchranou“ pro všechny, nýbrž pro ty, kteří mají dost sil na to, aby světu čelili a chtěli ho vidět se vším všudy, s krásou i s hrůzami, s poznáním, které přináší utrpení. Teprve s tímto přístupem nám může pomoci krása snu a především dionýsovské opojení a prozření.

Řecká tragédie ovšem nepřečkala svou dobu, zničil ji příklon k racionalismu, symbolizovaný Euripidem a Sokratem, „...všechno musí být rozumové, aby to bylo krásné...“¹⁹ Sokrates představuje odklon od „odvrácených stránek života“, „existence se zplošťuje“, protože ztrácí svou dualitu. Vytrácí se instinkt a „mytická hloubka“ života.²⁰ I dnes je pro nás zásadní věda a racionalita. Máme pocit, že svět můžeme poznat a popsat. Prototypem dneška je „člověk teoretický“, který by chtěl bolest života vyřešit poznáním. „Jestliže smyslem kultury, z níž povstala řecká tragédie, byla konfrontace člověka s dvojznačností a neuchopitelností celku světa, pak pro moderní civilizaci je příznačná snaha této konfrontaci se vyhnout.“²¹

Docházíme ale k bodu, kdy si uvědomujeme, že naše poznání má hranice a není neomezené. To je jeden z momentů, který nám dovoluje doufat v návrat tragédie a tragického

¹⁴ NIETZSCHE, F., ZT, c. d., s. 70.

¹⁵ Tamt., s. 73.

¹⁶ Tamt., s. 116.

¹⁷ Tamt., s. 116.

¹⁸ KOUBA, P., c. d., s. 27.

¹⁹ NIETZSCHE, F., ZT, c. d., s. 116.

²⁰ FINK, E., c. d., s. 31.

²¹ KOUBA, P., c. d., s. 24.

myšlení. Osobnosti, které Nietzsche považuje za průkopníky návratu k tragickému myšlení, jsou jeho tehdejší vzory, Schopenhauer a Wagner.

Wagner neustále usiloval o povznesení německé kultury. Umění pro něj bylo vším a vnímal jej jako celospolečenský fenomén.²² Jeho opery připomínají starořecké mýty a jeho postavy konají heroické činy, navzdory celému světu. Tato síla jednotlivců i celkové vyznění oper tak do značné míry vystihuje Nietzscheovy tehdejší ideály. Dodejme taky, že i Wagner byl okouzlen a ovlivněn Schopenhauerovou filosofií.

Ve Zrození tragédie pracuje Nietzsche hned se dvěma zdánlivými paradoxy. Prvním je tragédie. Ta už ze své podstaty vypovídá o tragických záležitostech, o nepříjemných věcech, o lidském trápení. Ukazuje nám pravdu o nás samých. Ale přesto, že zobrazuje strašlivé věci, vzbuzuje v nás spíše touhu po životě, než po jeho ukončení. Tragédie, zvláště ta řecká, popřípadě wagnerovská, oživuje, dělá život snesitelnější. S tím souvisí druhý paradox a to propojení apollinského a dionýského principu. Teprve dohromady dávají smysluplný celek, ačkoli si jako jednotlivé principy odporují. Potřebujeme Apollóna a jeho zdání a sen, abychom snášeli život (a tragédii), a potřebujeme Dionýsa, abychom si ho užili, ale nemůžeme vnímat jednoho bez druhého.

Možná by se dalo říci, že jsme dnes zahlceni tragickými příběhy, které konzumujeme ve větší míře než kdy dříve, ale tragédie ve smyslu starořeckého dramatu jsou nám cizí. Starořecká tragédie odhalovala iluze a lži, které jednatel měl, ale zároveň je zahalovala do snesitelného hávu umění. Apollón zahaloval individuální představy do hávu snesitelného ba až krásného snu a Dionýsos je propojoval s ostatními a vytvářel opojný celek. V dnešních tragédiích možná obnažujeme a jdeme až na dřev, ale tím skončíme a necháme diváka bez utěšujícího vlivu Apollóna i živoucího a spojujícího vlivu Dionýsa. Tragédii si tak dnes spojujeme spíše se zoufalstvím, které prožíváme sami za sebe, než s povzbuzením, které zasáhne všechny zúčastněné a vytvoří pocit jednoty.

2.1.2 Nečasové úvahy

V *Nečasových úvahách* Nietzsche kritizuje současnou německou kulturu. Německou vzdělanost charakterizuje jako „beze smyslu, bez podstaty, bez cíle, pouhé „veřejné mínění“.“²³ V knize se jasně ukazuje Nietzscheova nechuť k lidem, kteří nejsou schopni sebereflexe, kteří slepě věří, ale nevidí skutečnost. V tomto případě věří v sílu německé kultury, ale přitom vůbec nemluví o kultuře, nýbrž o vzdělání, které v nich vytváří dojem, že oni sami kulturu tvoří, podílí se na ní a rozumí jí.

²² KUČERA, J., *Drama zrozené hudbou*, Richard Wagner. Paseka, Praha, Litomyšl 1995, s. 112.

²³ NIETZSCHE, F., *Ecce homo*, J.W. Hill, 2001.

Moderní vzdělání neslouží kultuře, protože odmítá tvůrčí čin, vše chce rozumné, účelné a užitečné, jedná se o absolutizaci vědění, odvrát od tragického myšlení.²⁴ Umění se stává okrajovou záležitostí, věnujeme se mu pouze ve svém volnu, a slouží nám k tomu, aby skrylo ošklivost obsahu, dovoluje nám zapomenout na ubohost naší situace, což je jak se zdá cílem celé moderní společnosti, uniknout před životem. Ale umění není únik, je to touha po velikosti, touha unést i věci nejtěžší.²⁵

V úvaze *O škodlivosti historie pro život* se znovu objevuje myšlenka, že dnes trpíme přemírou vzdělání, máme příliš mnoho vědomostí, ale ne v čisté podobě, ale vědomostí o samotných vědomostech, máme tak vzdělání o vzdělání, což je dosti samoúčelné a jen nás to utvrzuje ve falešných obrazech světa. Přemírou historie taky ztrácíme schopnost být sami sebou a žijeme místo toho naplnění „cizími dobami, náboženstvím, poznáváním...“²⁶ Stáváme se tak váhavými a nejistými a potíráme své vlastní já v množství nahromaděných informací. Ztrácíme svou osobnost a stáváme se „univerzálně zabalenými lidmi“, konzumenty a otupělými diváky.²⁷ Historie nás nesmí zavalit, musíme být schopni tvořit, přetvářet a s minulostí pracovat. Nemůžeme pouze napodobovat, stejně tak naše kultura. Ta musí být upřímná, vycházet z naší přirozenosti a musí „být v souladu mezi životem, myšlením, zdáním a chvěním.“²⁸

Nietzsche považuje svou dobu za povrchní, zajímající se spíše o to, jak vypadá a jak působí než o to, jaká opravdu je. Člověk je rozmělněný a neúplný, není k sobě upřímný a ani si to pod nánošem vědomostí neuvědomuje.

V úvaze *Richard Wagner v Bayreuthu* Nietzsche uvádí, že svět je příliš složitý a je snadné se v něm ztratit. Vzbuzuje v nás úzkost a zmatek. Toužíme po jednodušším pohledu na svět. Po pochopení. A právě jednodušší pohled nabízí umění. „V tom tkví velikost a nepostradatelnost umění, že budí zdání jednoduššího světa, přímočařejšího řešení životních záhad. Nikdo, kdo trpí životem, nemůže postrádat toto zdání...“²⁹ Umění uklidňuje svým zjednodušujícím pohledem na svět a zároveň nám dodává odvalu.

²⁴ KOUBA, P., c.d., s. 25.

²⁵ Tamt., s. 27.

²⁶ NIETZSCHE, F., Nečasové úvahy, O užtku a škodlivosti historie pro život. Mladá Fronta 1992, s. 108.

²⁷ Tamt., s. 115.

²⁸ Tamt., s. 165.

²⁹ NIETZSCHE, F., NU, Richard Wagner v Bayreuthu, s. 111.

„Vše, čím jedinec vůbec nejvíce trpí, -že vědění není společné všem lidem, že poslední nahlédnutí jsou nejistá a naše schopnosti nestejně, -to vše z něj činní bytost, jíž je zapotřebí umění.“³⁰

Právě v *Nečasových úvahách* můžeme možná nejsnáze sledovat, jak je Nietzscheho kritika spjata s pokusem o nápravu a to zejména v souvislosti s výchovou, kterou Nietzsche vyzdvihuje a považuje za klíčovou. Důležité je vedení, které kultivuje člověka a stejně tak důležité je umět se ho vzdát a vykročit vlastní cestou. Protože teprve vlastní cesta, život dle vlastních představ, dělá z člověka člověka a umožňuje mu růst a vyvíjet se. Správná výchova nás dokáže vymanit s davu a zároveň nasměrovat naše myšlení produktivním směrem.

2.2 Tragické myšlení

V tomto období začíná Nietzsche pracovat s aforismy. Už v dřívějších dílech se věnoval důležitosti výchovy, nyní ji, dá se říci, uvádí do praxe. Styl psaní v aforismech vede čtenáře k nutnosti spojovat si souvislosti, hledat smysl mezi různými postřehy a samostatně nad nimi přemýšlet a snažit se v nich vyznat a utvořit si vlastní názor. Aforismy jsou často „provokující a vzájemně si odporující“ a o to více čtenáře dráždí k nutnosti srovnat si v hlavě, co vlastně čte.³¹

E. Fink o Nietzscheho stylu píše, že „je nabit elektrizující jiskřivostí duchovního pnutí a zároveň virtuózně apeluje na iracionální síly lidského citu.“³² Právě v tomto (tragickém) období dochází jeho styl k vybroušenosti. Nietzsche je jako myslitel „intuitivní, obrazný, neobyčejně smyslově názorný“³³ a stejně tak působí i jeho texty, které nejdou číst s odstupem, bez osobního zaujetí.

V jeho aforismech tkví i část síly jeho sdělení, ale jsou i jedním z důvodů toho, že se v jeho díle složitě orientuje a je náročné na interpretaci.

Kromě tohoto stylistického obratu dochází i k obratu v přístupu k umění. Důležitým tématem se stává metafyzika a náboženství.

E. Fink píše, že se z Nietzscheho v tomto období stává „osvícenec“, mění se jeho postoj k racionalitě a vědeckému poznání. „Do centra se dostává člověk, všechny otázky se soustřeďují v něm, Nietzscheho myšlení se stává antropologií.“³⁴

³⁰ Tamt., s. 110.

³¹ PUC, J. - FRIEDMANOVÁ, M., (ed) *Filosofie lidského, příliš lidského*. Pavel Mervart 2011, s. 113.

³² FINK, E., c. d., s. 11.

³³ Tamt., s. 12.

³⁴ Tamt., s. 50.

2.2.1 Lidské, příliš lidské

„Lidské, příliš lidské“ je jakýmsi výkřikem, který manifestuje Nietzscheho obrat k psychologickému pohledu na člověka a k jeho lidským, pouze lidským, vlastnostem. To otevírá prostor pro člověka jako pro pána svého života, který není ovládán vnějšími silami. Nietzsche využívá psychologii k destrukci iluzí a idealizmu, k destrukci metafyziky. Zároveň, nebo především, ale slouží k proniknutí do lidského myšlení, vnímání a cítění.

E. Fink považuje *Lidské, příliš lidské, Ranní červánky* a *Radostnou vědu* za samostatnou, druhou etapu Nietzscheho myšlení. Obrat v Nietzscheově myšlení a jeho druhá etapa je interpretován různě. Někteří autoři vidí „osvíceného kritika filosofické ideologie a pronikavého psychologa“, interpretům z řad filosofů to ale nestačí a poukazují především na odklon od filosofie. Považují toto období za přechodné stádium, které teprve vede ke skutečné Nietzscheově filosofii.³⁵

E. Fink poukazuje na fakt, že společnou myšlenkou obou období zůstává velikost člověka a existence samotné, i když je v každém období nahlížena rozdílně. A dodává: „Stejně jako je v prvním období základní existenční náladou tragické cítění, tak i nyní je to intenzivní zakoušení disonance lidského života plynoucí z napětí mezi naivitou a kritickým myšlením.“³⁶

E. Fink toto období charakterizuje tak, že se „věda stále více stává radostnou, stále více se proměňuje ze skeptického popírání iluzí v nové radostné poselství, nové zvěstování.“ Je to doba, kdy Nietzsche prochází pozitivistickým stylem myšlení, které je pro něj ale způsobem osvobození se, prostředkem k odpoutání se od tradice. Charakteristickým momentem je i profanace popření lidské velikosti ve formě světce, mudrce a umělce, „velký člověk má nyní podobu člověka poznávajícího, podobu svobodného ducha.“³⁷

V knize je hlavním tématem a středem zájmu věda, morálka, poznání, náboženství a teprve vedle nich umění. V Nietzscheově postoji k umění dochází k podstatné změně. Umění už nezaujímá tak jasnou pozici jako v dřívějších dílech, je mnohem více problematické a postoj k němu ambivalentnější. Nietzsche zde především „odmítá jakoukoli metafyzickou intenci umění, představu, podle níž by mělo být náhledem do podstaty světa,³⁸ a tím se rozchází se svým dřívějším pojetím. Umění podrobuje kritice, aby zjistil, stejně jako u morálky, co je jen iluzí a nánosem. Umění tak ztrácí své výsostné postavení, které mu patřilo

³⁵ KOUBA, P., c. d., s. 34.

³⁶ FINK, E., c. d., s. 57.

³⁷ Tamt., 62-65.

³⁸ PUC, J. – FRIEDMANOVÁ, M., (ed), c. d., s. 95.

ještě ve *Zrození tragédie*, přestává být schopno nahlédnout za náš svět, začíná patřit tomuto světu a lidem, je lidské, příliš lidské. A stejně je na tom morálka a náboženství.

Přesto má umění i své silné stránky. Především je legitimním předstupněm vědy, věda z umění v některých případech dokonce čerpá a vychází z něj a jeho „nehotových“ myšlenek. „Umění nám neposkytuje jasné odpovědi na otázky týkající se života nebo světa, jeho vlastním účelem a smyslem není podávat řešení problémů, ale nechává nás pozorovat jednotlivé věci, bytosti, události.“³⁹ Schopnost pozorovat svět je jednou z předností umělců. Umění nedodrhuje tak striktní zásady jako věda, je uvolněnější, dává více prostoru fantazii, a ačkoli tak nepracuje s přesnou skutečností, mnohdy ji dokáže svými prostředky skvěle zachytit.

V tomto ohledu je umění zcela svébytné a důležité. A stejně tak důležitá je i jeho schopnost vidět svět pozitivně, nehledě na to, jak je obtížný, najít v něm to dobré a mít z toho radost. Umění nás umí potěšit i dovést k zamyšlení. Díky umění se na svět díváme se „zájmem a rozkoší“.⁴⁰ Díváme se díky němu na svět z většího nadhledu. Tomuto postoji můžeme říkat „estetický“.

Umění ale zároveň představuje nebezpečí, kterému se musíme vyhnout. Dokáže nás totiž pohltit a odvést od správné cesty k poznání. Umění se nevyhýbá lži ani přehánění, jeho prostředky nejsou „pravdivé“, založené na reálném popisu skutečnosti. A to, co tak je na jednu stranu výhodou a přínosem, nás na druhou stranu svádí a odvádí od reality.

Dalšími tématy týkající se umění je postava génia a umělcova inspirace. Na obou případech se ukazuje Nietzscheho odklon od glorifikace umění. Génieus je zde popisován jako člověk, osoba s lidskými (ba příliš lidskými) vlastnostmi, která dosahuje úspěchů svou prací a úsilím, není na ní, ani na jejích skutcích, nic zázračného. Pokud se domníváme, že je, je to jen naše snaha uchránit vlastní ego před újmou a před vědomím, že někdo dokázal více než my sami. I v umění je důležitá práce a přístup člověka. Jeho vytrvalost a neúnavnost. Umění nepřichází samo, je výsledkem příprav a snahy, což je více než samotný talent.

Inspiraci Nietzsche vnímá jako nahromadění kapitálu, který postupně, nebo náhle, vyplouvá na povrch a může se tak zdát, že přichází odnikud - je umělci dán, ale přitom za ním stojí neustálá práce, pozorování, vstřebávání a zpracovávání informací, které teprve budou přetvořeny v umělecké dílo. Pozorování a sledování světa je tak nedílnou součástí činnosti umělce. Není to jen přímý výtvar uměleckého díla, ale celý dlouhý proces strádání poznámek

³⁹ Tamt., s. 103.

⁴⁰ NIETZSCHE, F., *Lidské, příliš lidské I*. Oikoymenth. Praha 2010, s. 136.

a dojmů. A to nejen svých vlastních, umělec pracuje i s postřehy druhých, jejich vidění světa je pro něj neméně důležitým zdrojem.

Umění zároveň plní určitou konzervační úlohu ve společnosti. Svým rozsahem a přesahem do minulosti dokáže zachovávat věci minulé, připomínat je a oživovat, uchovávat v paměti a dále z nich těžit. Umění tak může být mostem mezi tím, co bylo a tím co je.

Umění v *Lidském, příliš lidském* začíná zaujímat ambivalentní postoj. Skoro by se chtělo říci, že to, jestli je ještě přínosem nebo už zachází za hranu, je otázkou (v antickém myšlení tak vyzdvihované) míry.

2.3 Umění a tělesnost

V pozdějších dílech začíná Nietzsche akcentovat pudovost člověka a její vliv na umělcovu tvorbu a na samotné umění. Jeho postoj je tvrdší, filosofuje kladivem. V dionýském opojení i apollinském snu vidí Nietzsche pohlavnost a rozkoš.⁴¹ Opojení je spjato se silou a jejím nadbytkem. „Stav libosti, zvaný opojením, je přesně vysokým pocitem moci...“⁴² „Umění nám připomíná stavy živočišné síly, je jednak přebytkem a vykypěním kvetoucí tělesnosti do světa obrazů a přání a za druhé podněcováním živočišných úkonů obrazy a přáními vzrostlými z umocněného života - je zvýšením pocitu žití, vzpruhou života.“⁴³

Opojení je stav (tělesný stav), který není trvalý, dosahujeme jej na krátký čas, ale dočasně v něm pocítujeme dokonalost. V uměleckém opojení ze sebe umělec vydá to, co v daný okamžik vnímá jako dokonalé. A ačkoli stav opojení pomine, umělecké dílo zůstane jako jeho připomínka. Člověk si pak uvědomí, že pocit dokonalosti bylo jenom zdání, další klam a omyl. Ale umělecké dílo přetrvá. Umění je tak přetvářením v dokonalé. „V umění pocítuje se člověk jako dokonalost.“⁴⁴

Opojení není racionální, vychází z pudů a instinktů. A. Ridley připodobňuje opojení k okamžikům, kdy nás pohltí situace, kdy se například staneme součástí davu. Setřou se hranice mezi jednotlivci, člověk ztratí zábrany. Je to osvobozující i trochu děsivý moment. A dokáže ho využít třeba antická tragédie, která má diváky strhnout a pohltnout.⁴⁵ Opojení je součástí dionýského živlu. Stírá rozdíly mezi individualitami. Posiluje život, stupňuje ho. A je součástí vůle k moci.

⁴¹ NIETZSCHE, F., *O životě a umění*. Votobia. Olomouc 1995, s. 69.

⁴² Tamt., s. 72.

⁴³ Tamt., s. 74.

⁴⁴ NIETZSCHE, F., *Soumrak Model čili kterak se filosofuje kladivem*, Kawana, Praha 1993, s. 29.

⁴⁵ RIDLEY, A., *Routledge Philosophy Guidebook to Nietzsche on Art and Literature*, Routledge 2007, s. 17-18.

Nejpůvodnější formou opojení je samozřejmě opojení pohlavní.

J. Chavalka upozorňuje na dva typy opojení, o kterých Nietzsche mluví.⁴⁶ Opojení z nadbytku a opojení z nedostatku. Umělec tvoří z nadbytku. Vydává ze sebe, protože má co dát, aniž by ztratil. Opojení z nedostatku vychází z prázdnoty, povyšuje utrpení, zakrývá slabosti. Nietzsche ho spojuje s asketickým ideálem. Utrpení se stává způsobem opojení, dostává tak smysl. Ale ve chvíli, kdy dočasný stav opojení pomine, člověk skončí vyčerpaný. Bez síly. Opojení z nedostatku je spojeno s neschopností žít a tvořit vlastní hodnoty, s nedostatkem moci. Člověk sama sebe ponižuje, aby se cítil mocnější a zakryl prázdnotu.

„Tělo jsem, tělo a pranic víc a duše je jen slovo pro něco na mém těle...Nástrojem svého těla, bratře můj, je i tvůj malý rozum, jež nazýváš „duchem“...Za tvými myšlenkami a city, bratře můj, stojí mohutná vládkyně, neznámá moudrá bytost a ta se jmenuje prapodstata. V tvém těle přebývá, je tvým tělem. Je víc rozumu v tvém těle než v té nejlepší moudrosti.“⁴⁷ Tak mluví Zarathustra ke svým posluchačům a vyzdvihuje tělo nad rozumem. Tělo je silné a tvořivé, plné vůle k moci, životaschopné a život podporující. A tím je důležité pro umění a souvisí s uměleckou tvořivostí, silou, opojením a touhou. V kontrastu s úzkou spjatostí umění a tělesnosti vyvstává rozdílnost pojetí těla v křesťanství. Křesťanství (kterému se ještě budu věnovat) tělo upozaduje a odepírá jeho hodnotu pro život. „Choří to byli a odumírající, ti pohrdali tělem i zemí a vynalezli nebeské a spásné krůpěje krve, ale i tyto sladké a ponuré jedy brávali z těla a ze země!“⁴⁸ Nietzsche tělo opět rehabilituje a vyzdvihuje jej, jako mnohem pravdivější než rozum a duch: „Poctivěji a čistěji hovoří zdravé tělo, dokonalé a pravoúhlé a hovoří o smyslu země.“⁴⁹ Tělo je tak kladeno jako protiklad křesťanských hodnot, které potlačují život.

K. Liessmann komentuje Nietzscheho přístup k tělesnosti takto: „Tělo, smyslovost, afekty a instinkty však jednají především mimo veškerou morálku, podléhají zákazům, protože především proti nim se prohřešují. To je pro Nietzscheho učinilo atraktivními v nejvyšší míře.“⁵⁰

⁴⁶ CHAVALKA, J., Přivtělení a morálka, pojetí tělesnosti ve filosofie Friedricha Nietzscheho, Togga 2014, s. 207-213.

⁴⁷ NIETZSCHE, F., Tak pravil Zarathustra. Dobrovský s.r.o., 2014, s. 27.

⁴⁸ Tamt., s. 25.

⁴⁹ Tamt., s. 26.

⁵⁰ LIESSMANN, K. P., Filosofie zakázaného vědění, Friedrich Nietzsche a černé stránky myšlení. Academia, s. 32.

2.4 Kdo je to umělec?

Tato otázka není jasně zodpovězena. Umělec má mnoho tváří a mnoho podob. Stejně tak má své nesporné kvality i poklesky. O těch píše Nietzsche nejčastěji a to v průřezu většiny svých děl.

Mezi silné stránky umělce patří jeho sklon drammatizovat. Vidět svět plnější, sytější: „...umělec si cení více zdání než reality...“⁵¹ „Umělci nemají ničeho vidět tak, jak to je, nýbrž plněji, nýbrž jednodušeji, nýbrž mocněji...“⁵² Tato schopnost je v našem složitém a komplexním světě cenná, musíme si ale být vědomi toho, že umělec neukazuje pravdu. „Umělec má ve věci poznávání pravd slabší morálku nežli myslitel, v žádném případě se nechce vzdát zářivých, hlubokomyslných výkladů života a brání se střízlivým, prostým metodám a výsledkům. Zdá se, že bojuje za vyšší důstojnost a význam člověka, ve skutečnosti nechce přijít o nejučinnější předpoklady svého umění, tedy o vše fantastické, mytické, nejisté, extrémní, o smysl pro symboliku, přeceňování osob, víru v zázračnost génia: pokládá tedy trvání svého způsobu tvorby za důležitější než vědeckou oddanost pravdě v každé podobě, ať se jeví sebestprošší.“⁵³

Umělec je člověk plný života. „Umělci, pokud jsou k čemu, jsou (i tělesně) mohutně založeni, překypující, tahouni, jsou lidé smysloví, bez jistého přetopení pohlavního systému není myslitelný žádný Rafael...“⁵⁴ „Ve hře umělce se totiž zrcadlí původní hra světa, jeho vláda jakožto vůle po moci-nebo jak to formuluje Nietzsche: „Svět jako sebe samo plodící umělecké dílo“ vedle psychologických výkladů uměleckého tvoření jako vystupňování pohlavnosti, přebytku jakési překypující životní síly, stojí hlubší výklad tragického umění jako způsobu poznání vůle k moci.“⁵⁵ Silný člověk a umělec vládne svým vášním, nezbavuje se jich, ví, že je potřebuje, že jsou jeho součástí. Když rostou pozitivní vlastnosti a umělec, roste i stinná stránka, které se nemůžeme zbavovat, protože je naší součástí. Umělec je silný i ve zvládnutích chorobných stavů: „Co by nám již škodilo, co by u nás bylo chorobným, je u něho přirozeností.“⁵⁶ A silný je i ve zvládnutí vášně, kterou ovládá a bere si z ní, co potřebuje pro svou tvorbu, „vykořisťuje“ ji. Zároveň jsou umělci svými vášněmi a talentem spoutáni, nemůžou se jich zbavit, jsou pod jejich neustálým tlakem. „Kdo má talent, je také obětí svého

⁵¹ NIETZSCHE, F., SM, c. d., s. 23.

⁵² NIETZSCHE, F., OŽ, c. d., s. 73.

⁵³ NIETZSCHE, F., LPL, c. d., s. 146.

⁵⁴ NIETZSCHE, F., OŽ, c. d., s. 73.

⁵⁵ FINK, E., c. d., s. 197.

⁵⁶ NIETZSCHE, F., OŽ, c. d., s. 90.

talentu, je živ pod vampyrismem svého talentu.⁵⁷ Umělec je „člověk nutně smyslový, veskrze vznětlivý, v každém směru přístupný, již z dálky se poddávající podráždění, jeho sugesci“⁵⁸ ale nepoddává se těmto pocitům, protože by se tak vyčerpal, naopak se chová „cudně a umírněně“ a smyslovost si nechává pro umění. Umělec má silnou potřebu opojení, „zvýšený pocit moci“ potřebuje „udělat z věci odraz své vlastní plnosti a dokonalosti“, zároveň je až přecitlivělý na podněty okolí, které musí vstřebávat a přetvářet a je „puzen k nápodobě“. Tyto stavy „podmiňují umělce“ a jsou „hluboce příbuzné a srostlé s chorobnými jevy, takže se zdá, že je nemožno být umělcem a nebýt chorým.“⁵⁹

Umělec se kolem sebe umí dívat a zprostředkovat to, co vidí. „Dobrý spisovatel nemá jen svého vlastního ducha, nýbrž i ducha svých přátel.“⁶⁰ Zároveň si umí stát za svým, dívat se vlastníma očima. „Zůstat objektivním, tvrdým, pevným, přímým v uplatňování myšlenky-to svedou ze všech nejlépe ještě umělci.“⁶¹

Nesmíme ale zaměňovat umělce a génia. Génieus je v knize *Lidské, příliš lidské* popisován jako člověk, osoba s lidskými vlastnostmi, která dosahuje úspěchů svou prací a úsilím, není na ní nic zázračného. O zázračném talentu rádi slyšíme a umělci si to uvědomují a mnohdy podporují iluzi toho, že jejich dílo vzniklo zázračně a náhle. „Umělec ví, že jeho dílo plně zapůsobí, jen když vyvolá dojem improvizace a zázračně náhlého zrození.“⁶² Je taky nutné rozlišit skutečného umělce a pouhého produktivního člověka.

Nietzsche vyzvedá především tragického umělce. „...tragický umělec není pesimistou, přitakává právě ke všemu pochybnému a úděsnému, je dionýský...“⁶³ Tragický umělec si je vědom hrůz a rozporů světa, ale nevyhýbá se jim, přijímá je a tvoří. „Co sděluje tragický umělec o sobě? Není to právě stav bez bázně před strašným a pochybným, které ukazuje?“⁶⁴ Jak píše ve své interpretaci E. Fink: „Tragické umění zakouší jako hlubokou slast vše, co je hrozivé a dvojznačné, nebezpečné a zlé, všechny propasti utrpení, a přitakává jim, nezachraňuje se před hrůzným v krásné zdání, nýbrž zjasňuje ve zdání i medúzinu hlavu, jíž se život tolik podobá. Tragické umění je plodem nejvyšší lidské mohutnosti a hrůzu zjevuje i v jasu krásy. Stojí tak na opačném pólu než úpadkové směřování náboženství, morálky a metafyziky.“⁶⁵

⁵⁷ Tamt., s. 92.

⁵⁸ Tamt., s. 93.

⁵⁹ Tamt., s. 86-88.

⁶⁰ NIETZSCHE, F., LPL, c. d., s. 180.

⁶¹ NIETZSCHE, F., OŽ c. d., s. 56.

⁶² NIETZSCHE, F., LPL, c. d., s. 103.

⁶³ NIETZSCHE, F., SM, c. d., s. 23.

⁶⁴ Tamt., s. 64.

⁶⁵ FINK, E., c. d., s. 197.

To, co odlišuje umělce a laiky je to, že umělec má „vrchol své dráždivosti ve vydávání“, divák ve vnímání. Proto taky nemůžeme po umělci chtít kritiku umění, dostali bychom ho tak do pozice vnímajícího a ne tvořícího. „...umělec, který by začal sám sebe chápat, by se jistě přehmátl, nemať se co ohlížet, a vůbec co se dívat, umělec má jen dávat.“⁶⁶

Kromě kritiky kultu génia, který umělci rádi využívají, kritizuje Nietzsche i jejich povahu „...umělci, trochu vzácnější než lidé náboženští, avšak stále ještě častý druh lidí vita contemplativa, jsou lidsky většinou nesnesitelní, náladoví, závistiví, násilničtí, svárliví: toto působení je třeba odečíst od povzbudivých a povznášejících účinků jejich děl...“⁶⁷ Zároveň je přirovnává k lidem hysterickým: „...(umělec) lze z náruživosti, je obdivuhodný v každém umění přetvářky...nezalekne se žádného sebeklamu...absurdní vydrážditelnost celé jeho soustavy, dělající ze všech zážitků krize a zavlékající „dramatičnost“ i do nejnepatrnějších životních náhod...“⁶⁸ Umělcům také chybí stud, „jsou příliš zvědaví, číhají po sobě“⁶⁹

Obraz umělce tak není jasně pozitivní ani jasně negativní. To, co zůstává, je fakt, že umělcovo dílo dokáže velké věci.

2.5 Co je krásné a co je ošklivé

„Říci, že dobro a krása jsou totéž, je od filosofa ničemnost: vloží-li k tomu ještě dokonce „také pravda“, měli bychom mu nařezat. Pravda je ošklivá: máme umění, abychom na pravdu nezahynuli.“⁷⁰ Co je krásné a co ošklivé je důležitým aspektem nejen umění, ale v Nietzscheově pojetí i pravdy a morálky. A Nietzsche se tomuto tématu věnuje i v aforismu Aestetica, odkud pochází rozebíraný citát.

Nietzsche poukazuje na to, že hodnocení krásný, ošklivý, máme spojeno s hodnocením dobrý, špatný. To, co je ošklivé, je pro nás špatné a naopak. Co se nám zdá užitečné, považujeme i za krásné a cítíme s tím spojený nárůst moci.⁷¹

Jsou to hodnoty, které určovaly, co je správné a krásné, formovaly tak člověka a jeho názory. Postupem času už ale člověk neviděl a nevidí hodnotu, ale instinktivně hodnotí, aniž by si uvědomoval proč. Nejedná se tak o racionální hodnocení. A nelze jej nazvat ani morálním, protože mu chybí uvědomovaný obsah.

⁶⁶ NIETZSCHE, F., OŽ, c. d., s. 89.

⁶⁷ NIETZSCHE, F., Ranní červánky. Aurora. Praha 2004, s. 34.

⁶⁸ NIETZSCHE, F., OŽ, c. d., s. 89-90.

⁶⁹ Tamt., s. 92.

⁷⁰ NIETZSCHE, F., N., c. d., s. 500.

⁷¹ NIETZSCHE, F., OŽ, c. d., s. 74.

Dnes tak posuzování krásy není rozumové, mnohem dříve, než stačí rozum cokoli říct, hodnotí krásu pudy. Pudy ovšem hodnotí pouze s ohledem na přítomný okamžik, nedívají se do budoucnosti. Co se nám pudově, smyslově a esteticky protiví, vnímáme a hlavně jsme vždy vnímali, jako nevhodné a špatné. Krása je tak biologicky podmíněna. Teprve z pudového hodnocení vychází hodnocení krásy a teprve potom přichází na řadu rozum a další zvážení, s ohledem na budoucnost a širší souvislosti.

Před hodnotovým souzením dává Nietzsche přednost hodnocení estetickému. To obsahuje prvek tvůrčí invence a prostor pro přetváření. Hodnocení tak není vázáno na hodnoty, které nejsou aktuální a přínosné a životaschopné, ale na tvůrčí přístup hodnotitele. Hodnoty mají smysl poskytovat a ne postrádat, mají sloužit životu.

Samu krásu ale Nietzsche zpochybňuje: „Krása existuje právě tak málo jako dobro, pravda.“⁷² Krása je tak naučený pojem, který vyplnila kultura a který je ovládán pudy, nikoli rozumem nebo tím, co se nám líbí. Kvalita díla se nepozná podle toho, že se nám líbí, protože to by muselo znamenat, že se nám líbí kvalitní věci.⁷³ Přesto krásu neustále hodnotíme a v tomto ohledu je nejsilnější ta krása, která k nám přichází postupně a pozvolna.

Umělci vnímají krásu odlišným způsobem než lidé stádní a ti jinak než géniové. Pro stádního člověka bude krásné pravděpodobně to, co je dobré a prověřené, netroufne si ji hledat jinde, nebude rozumět ošklivosti jako součásti krásy. Kdežto u umělce krása „utěšuje umělcovu vůli k moci,“⁷⁴ a je výjimečná svou schopností vstřebat do sebe protiklady, což je znakem moci. Důležitost přijetí protikladů se objevila už u apollinského a dionýského principu, u přijetí vášní a slabých stránek člověka. Z přijetí rozporů člověk roste, protikladnost nás obohacuje. Důležitým momentem je nezřetelná hranice, která protiklady odděluje, ale zároveň spojuje a vytváří nezřetelné přechody, což bude důležité i u pojetí dobra a zla.

Krása je taky spojena s pohlavností. Vyvolává žádostivost a žádostivost umění i krásy je žádostivostí pohlavního pudu. Zároveň je krása spojena s láskou, která je druhem opojení. „...A když se miluje, vždy se lže dobře, sobě i o sobě: člověk si připadá proměněným, silnějším, bohatším, dokonalejším.“⁷⁵ Umění, krása i láska nás odvádí od reality a ukazují svět plnější. „Není to pozitivní vůle ke kráse, která umožňuje umění, nýbrž jsou to slast a chtíč,

⁷² Tamt., s. 75.

⁷³ NIETZSCHE, F., LPL, c. d, s. 161.

⁷⁴ NIETZSCHE, F., OŽ, c. d., s. 77.

⁷⁵ Tamt., s. 82.

kteří vyjevují objekty žádosti jako krásné, lhostejno k tomu, jaký tvar a estetická kvalita jim fakticky přísluší.⁷⁶ Ještě jinými slovy: „Krása je pohled zakalený slastí.“⁷⁷

Umění v nás vzbuzuje sílu a „zažehá rozkoš“⁷⁸, opakem umění je ohyzdnost. „Ohyzdnost znamená úpadek typu, rozpornost a nedostatek souřadnosti vnitřních žádostí, - ohyzdnost značí upadání řídicí a řadicí síly, psychologicky mluveno „vůle“.⁷⁹ Ohyzdnost znamená bezmoc, rozklad, tlení, chátrání života a úpadek, způsobuje tíseň.⁸⁰

Nicméně ošklivost je součástí života, stejně jako naše slabé stránky. „Umění má „všechno ošklivé zakrývat nebo převykládat, ono bolestné, strašné, hnusné, které navzdory vši námaze, příslušně původu lidské přirozenosti, bude stále znovu pronikat“, má „v „nevyhnutelně či nepřekonatelně ošklivém nechat prosvítat to významné. A jako ošklivé v umění se svým zduchovněním může stát esteticky produktivní silou, tak je třeba hodnotit i ošklivé v životě.“⁸¹

V hodnocení krásy se tak snoubí naše pudy i mravní představy hodnot a ustavuje je kultura. „Nietzsche vidí za každou hodnotou sublimovaný pud...“⁸² I v pojetí krásy se tak ukazuje souvislost umění, hodnot a morálky, celého našeho způsobu života, který je založen na zapomenutých iluzích, které jsme si přivlastnili a se kterými jsme se sžili.

Krása je zároveň spojena s apollinským snem. Krása nás uklidňuje, utěšuje, povzbuzuje. Je to krása, která nás láká zpět k životu, okouzluje nás a dodává energii a sílu. Vyvažuje bolest nad zděšením z poznání. Ale zároveň je spjata s temnou stránkou bolesti, díky které vyniká. Kráse je zde ale iluzorní, snová, je lékem, ale není řešením. Je útekem, ale ne bojem.

Dalším možným pohledem na krásu je vnímání krásy světa, který nás dokáže ohromit a která souvisí s Nietzscheho touhou po velikosti jak světa, tak člověka. „Příroda je pro tebe, nebohého smrtelníka, příliš krásná“ - cítíme nezřídka: avšak párkrát, při intenzivním pozorování všeho lidského, té plnosti, síly, křehkosti, spjatosti, se mi chtělo se vši pokoru říci: „I člověk je příliš krásný pro pozorujícího člověka!“ – a to nikoli snad jen člověk morální, nýbrž každý.“⁸³

Mezi krásou, pravdou a dobrem není přímý vztah. Krása automaticky neznamená pravdu ani dobro ani opačně. Pravda je u Nietzscheho naopak více spojována s ošklivostí, jak uvidíme níže. Mnohem užší souvislost s krásou můžeme hledat u žádostivosti a v touze.

⁷⁶ LIESSMANN, K. P. c. d., s. 202.

⁷⁷ Tamt., s. 202.

⁷⁸ NIETZSCHE, F., OŽ, c. d., s. 84.

⁷⁹ Tamt., s. 71.

⁸⁰ Tamt., s. 84.

⁸¹ LIESSMANN, K. P., c. d., s. 200.

⁸² VRABEC, M., (ed) Filosofické reflexe umění. Scholia 2010, s. 110.

⁸³ NIETZSCHE, F., Lidské, příliš lidské II. Oikoymenh, Praha 2012, s. 123.

Krása tak není žádnou vznešenou hodnotou, která by byla relevantní pro otázky pravdivosti a dobra. Je ale relevantní pro otázku, co považujeme za dobré, je zásadní pro naše touhy a hraje důležitou roli v umění, protože je to právě krása apollinského snu, která utěšuje a dionýská krása života, která je opojná. A s opojením se znovu vracíme k žádostivosti a tělesnosti.

Zároveň Nietzsche odmítá prisuzování krásy a ošklivosti podle kategorií dobra a zla. Jednak neuznává samotné kategorie a jednak považuje estetické hodnocení za nezávislé na hodnocení dobrého a zlého. Estetické hodnocení stojí mimo dobro a zlo.

3 CO JE TO PRAVDA? A PROČ BYCHOM NA NI MĚLI UMŘÍT?

3.1 Umění máme, abychom nezemřeli na pravdu

S konceptem pravdy přichází Nietzsche v útlé knížečce *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*, která původně nebyla publikovaná. Nietzsche se zabývá otázkou pravdy, toho, co pro člověka znamená, kde se vzala a jak s ní pracuje.

Pravda je podle něj jen zažitá konvence. Soubor metafor, kterými jsme popsali svět a které nyní s neoprávněnou samozřejmostí využíváme, aniž bychom si uvědomovali, že nejde o skutečnost, ale právě pouze o kdysi vytvořené metafory. Pravda je tak lhaním podle daných pravidel.

Jak říká E. Fink: „Pravdou a lží se tu nemyslí vědomé jednání člověka podřízené jeho vůli, nejde tu o žádný morální problém, jedná se o roli intelektu v celku světa.“⁸⁴

Člověk se mylně a trochu domýšlivě domnívá, že je obdarován rozumem, který má velkou váhu a je něčím výjimečným. Ale celé věky existoval svět bez něj a i nyní je „v přírodě ničím, je ubohý a prchavý a neúčelný“.⁸⁵ Nietzsche se domnívá, že poznání pro člověka nemá žádný vyšší účel a smysl. To nejvlastnější je pro poznání pouze klam a iluze. „Intelekt, jakožto prostředek uchování individua, rozvíjí své hlavní síly v přetvářce.“⁸⁶ Rozum a přetvářka, kterou nám umožňuje, nám slouží jen jako zbraň k přežití, protože nejsme vybaveni jinými prostředky-drápy, zuby... Přesto klademe na rozum velký důraz a věříme v jeho důležitost.

Lidé jsou ješitní, předvádí se, klamou...a přesto se v tomto prostředí soutěživosti a boje o život vyvinul pud k pravdě. V případě, že by se jedinec chtěl ubránit ostatním, pravděpodobně by použil pouze přetvářku, ale člověk je tvor společenský a stádní a proto potřebuje jakousi dohodu o míru. A dohoda o míru by tak mohla být prvním krokem k vytvoření „pravdy“. „Tj. vynalézají se stejnoměrně platné a závazné označování věcí a zákonodárství jazyka tvoří také první zákony pravdy: neboť zde poprvé vzniká kontrast mezi pravdou a lží.“⁸⁷ Od této doby se člověk vyhýbá klamu, ale ne pro odsouzení klamu samotného, spíše kvůli strachu, že by ho mohl poškodit. A stejným způsobem pracujeme s pravdou. Nejde nám o ni samotnou, ale o její příjemné důsledky. „Čisté poznání bez

⁸⁴ FINK, E., c. d., s. 35.

⁸⁵ NIETZSCHE, F., *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*. Oikoymenth, Praha 2010, s. 7.

⁸⁶ Tamt., s. 8.

⁸⁷ Tamt., s. 10.

důsledků je mu (člověku) lhostejné“.⁸⁸ Nechceme pravdu, stojíme o víru v to, že ji máme, že jsme ji našli. Pravda je pro nás sociální potřebou.

Pro toto pojetí pravdy je podstatný jazyk, který ony první pravdy zformuloval a vytvořil tak postupně systém, se kterým pracujeme. Jazyk ale neoznačuje podstatu věcí, věci samy, a není tak realitou samotnou, je jen další iluzí, v jejímž systému se pohybujeme. Ani nechceme pravou podstatu, označujeme věci ve vztahu k člověku, zcela libovolně, zdůrazňujeme jen některé rysy a aspekty. Vše je tak jen metaforou. Smělou metaforou, o které jsme zapomněli, že jí je. To znamená, že používáním metafor o světě nemluvíme pravdu, ale lžeme podle dávno ustanovených konvencí, ovšem s pocitem pravdy a skutečnosti.

Člověk měří vše ze svého pohledu, svým měřítkem, záleží na jeho vnímání, jeho percepci, která je nutně jiná, než třeba u zvířat. Nelze ale hodnotit, které vnímání je lepší. Nemůžeme soudit na základě správnosti, ale maximálně a pouze esteticky. Empirický svět nám tedy nezjevuje pravdu, pohybujeme se jen na povrchu věcí, v symbolickém chrámu našich metafor, v kontextu našeho vnímání světa. Pravdu nám neodhalí ani věda ani umění, oba kloužou po povrchu, pracují s metaforami, ale nedostávají se k jejich odhalení.

3.1.1 Přesvědčení a lež

Pravda není něco, čeho bychom dosahovali snadno. Pokud už máme touhu po pravdě a chceme se jí dobrat (což se podle Nietzscheho neděje často, ale pouze velmi zřídka), jedná se o namáhavý úkol. Nietzscheho pravda totiž bolí a zasahuje celou existenci člověka. „Každou píď pravdy musil člověk sám na sobě vydobýt, musil za to vydat všanc všechno, na čem jinak lpí srdce, naše láska, naše důvěra v život. Je k tomu třeba velikosti duše. Služba pravdě je služba nejtvrďší. -Copak znamená být poctivý ve věcech ducha? Být přísným na vlastní srdce, pohrdat „krásnými city“, dělat si svědomí z každého Ano a Ne!“⁸⁹

Není to ale pouze pravda, se kterou se v životě potýkáme. Často ve jménu pravdy zaujímáme určitá stanoviska a přesvědčení a právě ta mohou být nebezpečnější než lži. „Veškerá přesvědčení jsou nebezpečnější nepřátelé pravdy než lži.“⁹⁰ Zaslepují nás a nechávají ve víře v pravdu a nedovolí nám změnit postoj a dále kriticky přemýšlet. „Občas je těžší nějakou věc připustit, než ji nahlédnout.“⁹¹ Můžeme se tak dostat do situace, kdy si vystačíme s už poznanou pravdou a dále nepátráme.

S pravdou nepochybně souvisí lež. Nejčastější formou lži je ta, kterou nalháváme sami sobě. Pokud ale přesvědčíme sami sebe a bojujeme za svá přesvědčení, začneme tak obelhávat

⁸⁸ Tamt., s. 10.

⁸⁹ NIETZSCHE, F., Antikrist. Votobia 1995, s. 120.

⁹⁰ NIETZSCHE, F., LPL, c. d., s. 235.

⁹¹ NIETZSCHE, F., NU, Schopenhauer jako vychovatel. c. d., s. 49.

i ostatní. „...nechtít něco vidět, co vidíme, nechtít něco tak vidět, jak to vidíme: nepadá na váhu, dojde-li ke lži před svědky nebo beze svědků. Nejobyčejnější lež je ta, jíž člověk obelhává sám sebe, obelhávat jiné je poměrně výjimečný případ, -Nuže, nechtít vidět, co vidíme, nechtít vidět tak, jak to vidíme, toť téměř první podmínka pro všechny, kdo jsou straníky, v jakémkoli smyslu: člověk stranický se nezbytně stává lhářem.“⁹²

Přesvědčení nás tak chytá do sítě dalších představ a dalších lží. Vůči tomuto koloběhu lži se dá bránit třeba skepsí. „Nedejme se zmásti: velicí duchové jsou skeptici. Zarathustra je skeptik. Síla, svoboda ze síly a z nadbytku síly ducha se dokazuje skepsí. Lidé pevného přesvědčení nepadají vůbec na váhu, jde-li zásadně o hodnotu a nehodnotu. Přesvědčení jsou žaláře. Nevidí dost do dále, nevidí pod sebe: ale aby kdo směl mluvit do hodnoty a nehodnoty, musí vidět pět set přesvědčení pod sebou, -vidět za sebou... Duch, jenž chce něco velikého, jenž i prostředky k tomu chce, je nutně skeptikem. Být svoboděn od přesvědčení všeho druhu, moci svobodně hledět, to patří k síle...“⁹³

Zároveň bychom si měli přiznat, že i ve chvílích, kdy se domníváme, že mluvíme pravdu, mnohdy zcela nevědomě lžeme. Lež není jen vědomým záměrem, ani pouze existenciální záležitostí, ale prolíná se třeba i naší každodenní konverzací. „Dokonce i u těch nejpodivuhodnějších zážitků si počínáme stejně: největší díl zážitku si vybásníme a sotva nás lze přimět, abychom nějaké události nepřihlíželi jako „vynálezci“. Tím vším chci říci: jsme od základu, odedávna-uvyklí lhání. Nebo abych to vyjádřil ctnostněji a pokrytečtěji, zkrátka příjemněji: člověk je mnohem více umělcem, než sám ví.“⁹⁴

Pravda je pro nás důležitá jako prostředek komunikace, jako systém, ve kterém se můžeme pohybovat mezi lidmi, ale lež je naším denním chlebem a přirozeností. Otázka pravdy a lži velmi úzce souvisí. A jak poznamenává K. Liessmann,“ za samotným nárokem na pravdu viděl (Nietzsche) již pracovat lež.“⁹⁵

Otázkou také zůstává, do jaké míry si může člověk činit nárok na pravdu. Nietzsche několikrát zmiňuje přírodu, která člověka obelhává, doslova mu stele na iluzích. „Kdo rozluští hádanku přírody,(...) rozlomí též (...) nejsvětější přírodní řád.“⁹⁶ Jak vyplývá z předchozího textu, lež je nám ve své podstatě mnohem přirozenější. Je pro nás méně bolestivá a mnohdy je životaschopnější. V tomto bodě ale musíme mít na paměti, že „lež neznámá vědomé oklamání někoho jiného, nýbrž onu paletu individuálních a kolektivních sebeklamů, která

⁹² NIETZSCHE, F., A, c. d., s. 134.

⁹³ Tamt., s. 130.

⁹⁴ NIETZSCHE, F., Mimo dobro a zlo. Aurora. Praha 1996, s. 90.

⁹⁵ LIESSMANN, K. P., c. d., s. 100.

⁹⁶ NIETZSCHE, F., ZT, c. d., s. 85.

obsahuje všechno z iluzí, fikcí, domněnek a článků víry, co nejrozličnějšími způsoby načrtly kultury.“⁹⁷ Lež je tak u Nietzscheho celý existenciální systém, ve kterém žijeme. Toto vědomí ale není snadné přijmout, jak trefně komentuje Liessmann: „Všechny snahy o poznání vedou jen k pravdě, že jsme odsouzeni k nepravdě, a tam, kde by třeba bylo něco k vědě, je toto vědění nesnesitelné, nebezpečné a sebezničující.“⁹⁸

V tomto bodě se opět dostává ke slovu umění. „Umění a pravda, i když s rozdílným akcentem, budou u Nietzscheho vždy stát v opozici, je to umění, jež člověku pomáhá zahradit nebezpečný a deziluzivní pohled na pravdu pravdy.“⁹⁹

3.1.2 Pravda je ošklivá

V tomto kontextu dává smysl i rozebíraný citát: „Pravda je ošklivá, máme umění, abychom na pravdu neumřeli.“ Znovu se tak dostáváme k hodnocení krásy. „Ošklivé je z této perspektivy atributem pravdy, a krásné vůbec není převrácení ošklivého, nýbrž strategie, které se podrobujeme a kterou utváříme, abychom si ošklivost pravdy nemuseli uvědomovat.“¹⁰⁰ Ošklivosti pravdy a ošklivosti obecně se ve svém rozboru věnuje K. Liessmann. Upozorňuje na to, že pravda je u Nietzscheho nehezká, nechutná až obscénní. Když pravdu odhalíme, naskytne se nám nepříjemná podívaná. „Měli bychom mít větší úctu ke studu, s nímž se příroda skryla za hádanky a pestré nejistoty.“¹⁰¹ Umění v tomto bodě ošklivou pravdu skrývá za závoj zdání. A nemusí u toho být nutně krásné. I ošklivost má svou cenu, jak v umění, tak v životě. Třeba jako kontrast ke krásnému, jako šok, ošklivé vzbuzuje emoce, zabraňuje nudě. Znovu se zde objevují rozpory, které mohou, a snad by i měly, existovat vedle sebe. A jak upozorňuje Liessmann, rozporný je i Nietzscheho postoj k tomu, zda „nehezké věci života elegantně přejít“ nebo se jim vzdorně postavit.¹⁰² Stejně tak umění na jednu stranu zahaluje, pravdu i ošklivost, a na stranu druhou odhaluje, poukazuje na lži a staví je na odiv.

⁹⁷ LIESSMANN, K. P., c. d., s. 105.

⁹⁸ Tamt., s. 105.

⁹⁹ Tamt., s. 104.

¹⁰⁰ LIESSMANN, K. P., c. d., s. 195.

¹⁰¹ NIETZSCHE, F., Radostná věda. Aurora 2001, s. 12.

¹⁰² LIESSMANN, K. P., c. d., s. 199.

3.2 Umění máme, abychom neumřeli na poznání a vědu

Poznání a poznávání je hlavním motivem vědy. Tu Nietzsche ve svém raném období kritizuje. A to především ve dvou bodech.

Za prvé kritizuje přílišnou racionalitu a snahu smířit se se světem skrze poznání. Není podle něj možné zahnat bolest života poznáním a není to ani žádoucí. Poznání může naopak bolest v některých případech spíše přinášet. Příliš mnoho vědění není žádoucí. Je otázkou, kolik pravdy člověk snese.

Z předchozího textu je jasné, že pokud věda staví na metaforách, které považuje za pravdivé, nemůže se dobrat žádného skutečného poznání. Nemůže pracovat s neověřenými pravdami.

S tím souvisí další bod kritiky, a sice přístup vědy, která si neuvědomuje, že stojí na neověřených faktech a přesto má tendenci vypovídat o podstatě světa.

Pokud ovšem věda připustí, že není schopna úplného nahlédnutí světa a nalezení absolutních pravd, bude si vědoma svých omezení a bude usilovat o rozbíjení iluzí a jejich odstranění, stane se naopak přínosem, „radostnou vědou“. „...poznání není schopnost odrážet něco o sobě existujícího, nýbrž tvořivá, „básnická“ síla, aktivně vynalézající a prosazující nové formy jednoty.“¹⁰³

Pravda je u Nietzscheho iluzí, to ale nevypovídá o procesu poznávání. „...neuchopitelnost podstaty věcí není u Nietzscheho primárně důsledkem omezenosti našich poznávacích schopností, nýbrž je dána povahou světa samého.“¹⁰⁴ S tímto vědomím musí věda pracovat a postupně nás zbavovat léty nastřádaných omylů.

A může jí k tomu pomoci i umění. „...právě umění může tudíž usilovat o vyvážený vztah poznání a nepoznání, může krotit poznávací pud a zapojovat jej do služeb kultury a vposled života.“¹⁰⁵

Věda tak může být užitečná a sloužit pokroku, nezasahuje ale do samé podstaty světa, stejně jako to nedovede ani umění.

¹⁰³ KOUBA, P., c. d., s. 184.

¹⁰⁴ Tamt., s. 177.

¹⁰⁵ Tamt., s. 178-179.

3.3 Umění máme, abychom neumřeli na hrůzy světa

Nemohli bychom ale pravdu u Nietzscheho v rámci interpretace citátu vnímat v širším kontextu? V kontextu Nietzscheho raného myšlení bychom citát nejspíše mohli upravit do následující podoby: Umění máme, abychom nezemřeli na hrůzy světa. S konceptem pravdy přichází Nietzsche později. Pravdu bychom tady tak mohli chápat jako prozření, nahlédnutí toho, že život sebou nese nepříjemnosti, komplikace a dokonce hrůzy, které nás můžou nutit od světa odhlédnout, ale přesto máme snahu a touhu se se životem vyrovnat. S tím nám pomáhá apollinský a dionýský princip.

„Pravda zde neznamená poznání věd, nýbrž vhled do základu světa, tragickou intuici.“¹⁰⁶

Pokud s hrůzami světa bojujeme a tuto pravdu přijímáme, umění nám může soužit jako brnění.

„...umění tu není pro sám boj, nýbrž pro okamžiky odpočinku před ním a pro přestávky, pro ony minuty, kdy člověk, hledě nazpět a tuše věci příští, rozumí symbolům, kdy se k nám spolu s pocitem tiché únavy blíží osvěžující sen.“¹⁰⁷

3.4 Umění máme, abychom neumřeli na křesťanství a morálku

Nietzsche často dává do spojitosti morálku, křesťanství a umění. Konfrontuje je, staví je proti sobě jako protiklady, porovnává je, navzájem posuzuje, sleduje je ve světle toho druhého a ukazuje jejich slabosti. Považuji tedy za relevantní (ba nutně) pojmout křesťanství a morálku za součást výkladu citátu, alespoň ve stručnosti. Zároveň vnímám Nietzscheho kritiku křesťanství a morálky jako další „prozření“, jako další odhalenou pravdu, kterou můžeme trpět, a na kterou potřebujeme umění, abychom na ni nezemřeli.

3.4.1 Cíl světa, křesťanství a morálka

Křesťanství se jako téma táhne celým Nietzscheho dílem. Ukazuje se v něm totiž téměř všechno, co Nietzsche kritizuje.

Podle Nietzscheho nemá svět cíl. „Fakt, že duch je děním se, dokazuje, že svět nemá cíle, že v něm není posledního konečného stavu a že je neschopen trvání.“¹⁰⁸ „Celkový charakter světa je (...) navěky chaos, nikoli ve smyslu chybějící nutnosti, nýbrž chybějícího řádu, členění, formy, krásy, moudrosti.“¹⁰⁹ Svět se děje. A dějeme se i my. „Vůbec nevím, co činím! Vůbec nevím, co činit mám!“- máš pravdu, leč nepochybuji o tomto: Jsi činěn! Každým

¹⁰⁶ FINK, E., c. d., s. 39.

¹⁰⁷ NIETZSCHE, F., NU, Richard Wagner v Bayreuthu, c. d., s. 110.

¹⁰⁸ NIETZSCHE, F., OŽ, c. d., s. 19.

¹⁰⁹ NIETZSCHE, F., RV, c. d., s. 112.

okamžikem!“¹¹⁰ A stejně jako cíl neexistuje ani účel. „My jsme vynalezli pojem „účel“: v realitě chybí účelu.“¹¹¹ A vynalezli jsme i představu štěstí, kterého máme dosáhnout. „Vývoj nechce štěstí, nýbrž vývoj, jinak nic. -Pouze kdyby lidstvo mělo nějaký obecně uznaný cíl, bylo by možné navrhnout „jednat se má tak a tak“, za tím však takový cíl neexistuje.“¹¹² Nietzsche se tak staví proti tendencím směřovat jednotlivce ke společným cílům. A obecně proti společným cílům, které bychom považovali za obecně platné, ba dokonce za přirozené. Zároveň se tak dotýká tématu nevinnosti bytí. „Jestliže dění není uložen úkol, jehož by se mělo zhostit, nemůžeme ani lidské jednání dělit podle toho, zda jeho naplnění napomáhá nebo brání, není zde žádné Nahoře a Dole, jež by skýtalo jednání oporu a zároveň bylo kritériem. Vyloučení účelnosti celku představuje pro Nietzscheho způsob, jak zbavit člověka pocitu odpovědnosti a viny. Pokud dění neslouží nějakému celkovému účelu, pak se nemá proti čemu proviňovat, je bytostně nevinné“¹¹³

Tím už se v podstatě vymezuje jak proti křesťanství, tak proti morálce. Křesťanství totiž dává obecně platný cíl jak světu, tak každému jednotlivci. A stejně tak závazná chce být pro každého morálka. Smysl světa tak určuje křesťanství a morálka a staví tento smysl „před veškeré lidské počínání jako společný úkol“ a dávají mu tak „všeobecnou závaznost a univerzální platnost“. A akceptování tohoto smyslu a uznání těchto nároků je podle Nietzscheho „známkou stádní mentality“ a tím úpadku.¹¹⁴

3.4.2 Nadčlověk jako cíl

Nietzsche odmítá obecně platný cíl a smysl světa, v člověku ale vidí „most k nadčlověku“, cílem člověka by mělo být, aby byl překonán, aby dal možnost a prostor nadčlověku. Hodnocení zlého dává Nietzsche do souvislosti se schopnostmi člověka, který zlé páchá a vidí zde souvislost s inteligencí. „Každá společnost, každý jednatel má v povědomí hierarchii statků, podle níž určuje své jednání a posuzuje jednání druhých. Avšak toto měřítko se ustavičně proměňuje, mnohé jednání nazveme špatným, a přece je jen hloupé, protože stupeň inteligence, který se pro ně rozhodl, byl velmi nízký.“¹¹⁵ V tomto kontextu se nám jeví jako hloupé jednání našich předků a prapředků a jednou se tak bude jevit lidem naše jednání. „Nahlédnutí tohoto všeho nám může způsobit hlubokou bolest, ale brzy se objeví

¹¹⁰ NIETZSCHE, F., RČ, c. d., s. 68.

¹¹¹ NIETZSCHE, F., SM, c. d. 43.

¹¹² NIETZSCHE, F., RČ, c. d., s. 168.

¹¹³ KOUBA, P., c. d., s. 44.

¹¹⁴ KOUBA, P., c. d., s. 90.

¹¹⁵ NIETZSCHE, F., LPL, c. d., s. 75.

útěcha: takové bolesti jsou bolesti porodní.¹¹⁶ Nietzsche doufá, že budeme překonáni, že se lidstvo dokáže proměnit „z lidstva morálního v lidstvo moudré“¹¹⁷.

Dnešní člověk je předehtou pro budoucí generace, ale to jen v případě, že nepodléhá stádní morálce, že není slabý a podřízený křesťanským hodnotám, hodnotám zavrhuující život, ale že tvoří, hledá nové cesty. Přesto bychom neměli úplně zavrhovat ani slabost, protože i z ní může vycházet nový a silný člověk, který se vůči ní vymezuje.

„Všechno je nutnost-tak praví nové poznání: a toto poznání samo je nutnost. Všechno je nevina: a poznání je cesta k nahlédnutí této neviny. Pokud jsou rozkoš, egoismus a ješitnost nutné ke vzniku morálních fenoménů a jejich nejvyššího květu, smyslu pro pravdu a spravedlnost poznání, pokud byl omyl a zbloudění fantazie jediným prostředkem, jímž se lidstvo dokázalo postupně pozvednout k tomuto stupni vlastního osvícení a osvobození-kdo by směl takovými prostředky pohrdat? Kdo by směl být smutný, když spatří cíl, k němuž ony cesty vedou? Všechno v oblasti morálky se děje, mění, kolísá, všechno je v toku, to je pravda: - ale všechno je také v proudu: směřuje k jednomu cíli. Zděděný návyk mylného hodnocení, milování a nenávidění v nás sice nadále vládne, ale pod vlivem rostoucího poznání bude slábnout: na téže půdě se v nás pozvolna ujímá nový návyk, návyk chápat, nikoli milovat a nenávidět, návyk nadhledu, a za tisíce let bude možná natolik mocný, aby vлил lidstvu sílu rodit člověka moudrého, nevinného (neviny si vědomého) stejně často, jako dnes rodí člověka nemoudrého, nevhodného a vědomého si viny-to znamená nutný předstupeň, nikoli protiklad člověka moudrého.“¹¹⁸

V tomto kontextu můžeme zmínit některé z Nietzscheho myšlenek, které podle mě souvisí s moudrostí, které působí nenápadně a svým vyzněním i nenápadné jsou. Vybízejí ke klidu, ztišení, umírněnosti, ale přesto zapadají do Nietzscheho myšlení, ačkoli to není zrovna moudrost, kterou bych Nietzscheho charakterizovala. Moudrost zahrnuje nejen schopnost kriticky přemýšlet, vidět, co se děje pod povrchem a chápat souvislosti, být schopný nadhledu, ale vyžaduje také jistou náklonnost vůči lidem. Snahu porozumět jim a pomoci jim. V Nietzscheho díle takovou náklonnost určitě najdeme. Jeho kritika směřuje ke zlepšení života člověka, rozhodně mu nemůžeme upřít zájem o lidské záležitosti. Zároveň je jeho pozice ale příliš kritická, příliš agresivní na to, abychom ji označili za moudrou. Jedná se tak možná o další paradox Nietzscheho myšlení. Z náklonnosti k lidem vychází, kvůli náklonnosti k nim se snaží odkrýt lži a ukázat život pravdivější, ale kvůli všem lžím, kterými se lidé

¹¹⁶ Tamt., s. 75.

¹¹⁷ Tamt., s. 76.

¹¹⁸ Tamt., s. 77.

obklopují, si jich neváží a náklonnost k nim se ztrácí pod vlnou kritiky, která převažuje. Přesto jsou zmínky o moudrosti a moudrost sama součástí Nietzscheho díla. Občas se tak zmiňuje třeba o radosti nebo o prostém bytí: „Čím je duch radostnější a jistější, tím více se odnaučuje člověk hlasitému smíchu, naproti tomu v něm ustavičně pramení duchovní úsměv, známka jeho údivu nad bezpočtem skrytých příjemností dobrého bytí.“¹¹⁹ "Vůle bez ustání tvořit je nízká a prozrazuje žárlivost, závist, ctižádost. Když někdo něčím je, nemusí vlastně nic dělat-a přeci toho koná velmi mnoho."¹²⁰ A zapadaly by sem i zmínky o vztazích: „Nikoli v tom, jak se některá duše blíží druhé, nýbrž v tom, jak se od ní vzdaluje, rozpoznávám její spřízněnost a sounáležitost s druhou.“¹²¹

3.4.3 Křesťanství jako trest

Dalším důležitým bodem kritiky křesťanství je jeho odklon od tohoto světa. Křesťanství svým způsobem degraduje život, staví ho na druhou úroveň a vyzdvihuje život po životě. Jak zdůrazňuje G. Deleuze, křesťanství vidí existenci jako trest, což Nietzsche odmítá a považuje tento přístup za zneužívání existence. „Přeložíme-li těžiště života nikoli do života, nýbrž do onoho světa-do Ničeho, -vzali jsme životu těžiště vůbec.“¹²²

Křesťanský svět „skutečnost falšuje, znehodnocuje, popírá. Když jednou byl vynalezen pojmem „přírody protiklad pojmu „boha“, musilo být „přirozené“ slovem pro to, co je „zavrženíhodné“.“¹²³ Nietzsche vidí v křesťanství nenávisť vůči všemu, co podporuje život, vůči „hrdosti, odvaze, svobodě, svobodomyšlnosti ducha, smyslům, radosti smyslů, radosti vůbec.“¹²⁴

V antice dělal člověk vše pro to, aby dosáhl radosti ze života, staří Řekové bojovali za svou radost a za život. Kdežto křesťanství vynakládá své úsilí opačně: „...tak bylo v době křesťanské obětováno rovněž nesmírné množství ducha jinému úsilí: člověk se měl ve všech ohledech cítit hříšný a tím teprve být vzrušen, oživen, oduševněn.“¹²⁵

Křesťanství nedegraduje pouze život a svět, ale i samotného člověka, jeho růst a velikost, ale i možnost jeho růstu. „Jed učení „rovná práva všem“-křesťanství jej rozselo nejzásadněji, křesťanství zvedlo z nejtajnějších koutů špatných instinktů válku na život a na smrt proti každému citu ústy a distance mezi člověkem a člověkem, tj. proti předpokladu každého zvýšení, každého vzrůstu kultury, -ukovalo si z resentimentu mas hlavní zbraň proti

¹¹⁹ NIETZSCHE, F., LPL II., c. d., s. 206.

¹²⁰ NIETZSCHE, F., LPL, c. d., s. 127.

¹²¹ NIETZSCHE, F., LPL II., c. d., s. 99.

¹²² NIETZSCHE, F., A, c. d., s. 95.

¹²³ Tamt., s. 31.

¹²⁴ Tamt., s. 44.

¹²⁵ NIETZSCHE, F., LPL, c. d., s. 100.

nám, proti všemu vznešenému, radostnému, velkodušnému na této zemi...Křesťanství je povstání všeho, co se plazí po zemi, proti tomu, co má výši.“¹²⁶

A proti tomu se Nietzsche staví a říká: „Mě se naopak všechno zdá přespříliš hodnotné, než aby to mohlo být prchavé: já pátrám po věčnosti u čehokoli.“¹²⁷

3.4.4 Morálka, dobro a zlo

Morálka je stejně jako pravda prázdný pojem, u kterého jsme zapomněli, co znamená. „Nejprve nazveme určité jednání dobrým nebo špatným, a to bez veškerých ohledů na motivy, nýbrž jedině vzhledem k jeho užitečným nebo škodlivým následkům. Záhy ale na důvod označení zapomeneme a člověk se domnívá, že bez ohledu na následky tkví vlastnost „dobré“ nebo „špatné“ v jednání samém“¹²⁸ Dalším krokem je, že začneme jako dobré a špatné vnímat motivy našich činů, což postupně vede k tomu, že začneme jako dobrého nebo špatného posuzovat celého člověka. „Tak na člověka postupně klademe zodpovědnost za účinky, pak za jeho jednání, pak za jeho motivy a nakonec za jeho bytnost.“¹²⁹ Celý tento vývoj klade na člověka odpovědnost, která je ale založena na omylu.

„Neexistují žádné morální fenomény, nýbrž jen morální výklad fenoménů.“¹³⁰

To ale neznamená, že morálku nepotřebujeme. „Morálka je lží z nouze...Bez omylů, které vězí v předpokladech morálky, by byl člověk zůstal zvířetem. Avšak takto bral sám sebe jako něco vyššího a uložil si přísnější zákony.“¹³¹ Jak píše P. Kouba, přijetí morálky vedlo „k potlačení panovačných a divokých instinktů“ a ze začátku sloužilo jako opora pro další vývoj člověka. Problém nastal ve chvíli, kdy morálka přestala sloužit a povýšila samu sebe na účel. Stala se tak omezením. „Extrémně morální pozice musí být proto nyní vystřídána tvůrčím a individuálním imoralismem. Imoralismus tohoto druhu však nemá člověka „osvobodit“ od morálky tím, že by ho prostě vrátil do před-morálního stavu neurčité libovůle a nezávaznosti. Nietzsche chce imoralismus mimo jiné otevřít prostor pro život, který se bude řídit jemnější, neuchopitelnější, a tedy náročnější odpovědností, než je odpovědnost morální.“¹³² Pro tento imoralismus je ale důležité, že vychází z morálky, opírá se o ni a překonává ji. „...jenom člověk, který už se morálce podrobil a osvojil si ji, smí na ni za určitých okolností pohlížet jako na iluzi-aniž se jí tím prostě zbaví“.¹³³

¹²⁶ NIETZSCHE, F., A, c. d., s. 97-98.

¹²⁷ NIETZSCHE, F., OŽ, c. d., s. 19.

¹²⁸ NIETZSCHE, F., LPL, c. d., s. 45.

¹²⁹ Tamt., s. 45.

¹³⁰ NIETZSCHE, F., MDZ, c. d., s. 72.

¹³¹ NIETZSCHE, F., LPL, c. d., s. 46.

¹³² KOUBA, P., c. d., s. 96.

¹³³ Tamt., s. 97.

Základními prvky morálky jsou pojmy dobrý a zlý. S tímto rozdělením Nietzsche nesouhlasí. Nelíbí se mu jasně vymezený rozdíl mezi dobrem a zlem, stejně jako mezi pravdou a lží, krásou a ošklivostí. Už u apollinského a dionýského živlu bylo nejdůležitější jejich propojení a vzájemné doplňování se. Stejně tak dobro a zlo nemůžou existovat zcela odděleně. Téma morálky, dobra a zla začíná Nietzsche rozpracovávat v knize *Lidské, příliš lidské* a dotahuje je v *Genealogii morálky*. Pojem dobra se v historii měnil, jeho původní význam však používali právě ti dobří k tomu, aby popsali sami sebe. Cítili se „vznešení, ušlechtilí, duševně vznešení, šlechtění, duševně vybraní“¹³⁴ a jako zlé vnímali své nepřátele. Ovšem jenom ty, kteří toho byli hodni, neboť sami sebe chápali také jako dobré. Nepřítel tak byl někdo, koho bylo třeba si vážit, protože byl také silný a mocný. Masy byly v tomto pojetí něčím nízkým, bezmocným, opovržením hodným. Nebyly skutečným nepřítelem, protože za to nestály. Oproti této morálce vládcovských kmenů, morálce panské, se postavila morálka mas, morálka otrocká. Ta existuje jen proto, že se vymezuje proti morálce panské. Reaguje na ni. Začíná sama sebe chápat jako tu správnou. Dobří jsou teď ti bezmocní, masy a špatní jsou bohatí, vznešení, všichni s panskou morálkou. Otrocká morálka potřebuje vymezení, aby existovala, přetáčí hodnoty, vyzdvihuje člověka slabého, z jeho slabosti dělá přednost, vyznamenání a zásluhu.

Dobry člověk se tak stává součástí davu, stáda, masy. Je slabý, poslušný, podřízený morálce a mravu, netvůrčí. Dobry člověk potřebuje jistoty a vedení. Tento přístup zmírňuje utrpení člověka, ale zbavuje ho velikosti a síly, ochuzuje ho a drží ve lži a iluzích. „Jelikož je dobro v zásadě poslušností vůči mravu nebo uloženému zákonu, je pro Nietzscheho morální požadavek, aby byli všichni dobří, tj. mravně spořádaní, neklamným příznakem úpadku a ohrožení života.“¹³⁵ Naopak „Být zlý znamená u Nietzscheho většinou být svévolný, nepředvídatelný, individuální, svobodný, mít zálibu v novém, nevyzkoušeném.“¹³⁶ Prvek zla tak v tomto kontextu přináší do života vzruch, něco nového, zlo je tvůrčí, přehodnocuje, zkoumá, vytváří. A když uspěje, ustanoví se jeho výhry jako dobré. „Neboť vše dobré bylo jednou nové, tudíž nezvyklé, proti mravům, nemravné...“¹³⁷

To opravdu dobré musí v Nietzscheho pojetí sloužit životu. A v pojetí křesťanské morálky slouží životu spíše to zlé. „Křesťanství se dalo na stranu všeho slabého, nízkého, nezdařilého...“¹³⁸ a povýšilo tyto vlastnosti na hodnoty.

¹³⁴ NIETZSCHE, F., *Genealogie morálky*. Aurora, Praha 2002, s. 18.

¹³⁵ KOUBA, P., c. d., s. 85.

¹³⁶ Tamt., s. 85.

¹³⁷ NIETZSCHE, F., LPL, c. d., s. 41.

¹³⁸ NIETZSCHE, F., A, c. d., s. 13.

„Co je dobré? -Všechno, co v člověku zvyšuje pocit moci, vůli k moci, moc samu. Co je špatné? – Všechno, co pochází ze slabosti.“¹³⁹

Dobro a zlo má i rozměr tvůrčího člověka. Teprve když aktivně tvoříme, rozhodujeme o tom, co je dobré a zlé a tyto hodnoty vytváříme. „Co je dobré a zlé, nikdo ještě neví, leda ten, kdo tvoří! To pak je ten, kdo vytváří cíl člověka a zemi dává její smysl a její budoucnost, ten teprve stvoří, že něco je dobré a zlé.“¹⁴⁰

Dobro je tak spjato se slabostí, stádností, tuctovostí. Není na něm nic lákavého. Je pasivní. Zlo představuje větší výzvu. Je aktivním hráčem. Nietzsche poukazuje na nevyváženost těchto pojmů a na to, že všechno zlé není zlé a všechno dobré dobré. Nabízelo by se, abychom zauvažovali nad tím, zda nepřehodnotit významy dobra a zla. Není snad dobro to, co by dnes zase mělo být vznešené? Co bychom měli považovat za projev moci a síly? Za zdroj růstu? A neměli bychom zlo odkázat do pozice slabosti? Takové přehodnocení hodnot ale Nietzsche nenabízí. Nenavrhuje, aby se dobru dostalo poct, aby povýšilo, aby zahrnulo sílu, moc, aby převzalo aktivitu, ani nechce, aby zlo bylo dehonestováno. Nežádá jasné rozdělení dobrého a zlého. Spíše se zase vrací k protikladům, které dohromady tvoří celek a jednotu, maže hranice a upozorňuje na jejich propustnost.

3.4.5 Smrt boha

Pro Nietzscheho je důležitá sebereflexe. Aby člověk věděl, co dělá, proč to dělá a nic si zbytečně nenalhával. A hlavně aby něco dělal. Člověk je člověkem, když je aktivní, když tvoří, vytváří, přetváří. A tvoření se netýká pouze hodnot. Křesťanství v jistém smyslu člověka jeho tvořivosti zbavuje. Staví Boha nad člověka, jako nejvyššího garanta všeho jednání. Bůh je ten, kdo vše stvořil a nad vším vládne. V Nietzscheho interpretaci tak Bůh člověka omezuje v rozletu. Smrt Boha je pak v tomto kontextu uvolněním cesty pro člověka, aby vzal celou svou existenci do svých rukou. Člověk se tak osvobozuje od zásvětních metafyzických představ, přijímá život na zemi a odpoutává se od života po životě. Dalo by se říct, že se tak přibližuje tragickému pojetí světa, jak jej Nietzsche líčí ve *Zrození tragédie*. Člověk si uvědomuje svou existenci ve světě, stejně jako si uvědomuje všechny nástrahy, ale přijímá je, neobrací se za tento svět, bojuje. Zároveň mizí otázka všeobecného smyslu. Člověk tvoří hodnoty i smysl, ten už mu není dán. Člověk se už také s Bohem nemusí poměřovat, nemá už nad sebou nikoho, kdo by ho převyšoval.

Člověk nepřebírá místo Boha, nestává se sám Bohem, ale přebírá veškerou zodpovědnost za sebe a za život. „Avšak bůh pro Nietzscheho znamená ztělesnění veškeré

¹³⁹ Tamt., s. 10.

¹⁴⁰ NIETZSCHE, F., TPZ, c. d., s. 185.

zásvětní ideality, člověk užíval a zneužíval zemi, aby si obraz zázvěti vyzdobil, čerpal z ní barvy, moudrost, představy, jimiž pak vylepšil zázvětnou říši jasu věčných, nepomíjivých idejí, zřikaje se země, zneužíval ji.¹⁴¹ Smrtí Boha tak ožívá země a člověk.

„Chci, aby byla uznána za vlastnictví a výtvor člověka všechna krása a vznešenost, kterou jsme propůjčili věcem skutečným i smyšleným: aby byla uznána za nejkrásnější apologii. Člověk jako básník, jako myslitel, jako bůh, jako láska, jako moc: oh, té jeho královské štědrosti, s níž obmýšlel věci, aby ochudil sebe a cítil se bídným! Bylo to dosud jeho největším sebezapřením, když obdivoval a uctíval a uměl zastřít sebe, uměl zakrýt, že sám vytvořil předmět svého obdivu.“¹⁴²

Smrtí Boha se uvolňuje místo člověku a jeho tvořivosti. Mezi tvořivostí a uměním je úzký vztah. Tvořivost je nepochybně součástí umění, ale umění může a nemusí být součástí tvořivosti, ačkoli tvorba sebou vždy nese něco uměleckého už jen tím, že vytváří něco nového. Tvorba se týká jak uměleckých děl, tak třeba hodnot, práce a celého způsobu života. Otevření cesty pro svobodnější tvořivost se tak nerovná uvolnění cesty umění. Je rozdíl mezi umělcem a tvůrčím člověkem. Tvořivost je základem pro život, jak si ho Nietzsche představuje. Hodnoty musí být podrobeny člověku a životu. A jako takové musí být tvořeny, ne dogmaticky přijímány. Tvořivost je tak základem nejen umění, ale kultury v tom nejširším slova smyslu.

3.4.6 Přínos křesťanství pro umění

Křesťanství ale není jednoznačně špatné a nesnáší se na něj pouze kritika. Nietzsche přiznává náboženství schopnosti povznesení a rozletu myslí. A to jsou schopnosti, které přetrvají i otřesy, které Nietzsche náboženství zasazuje.

Díky náboženství jsme si osvojili cit, jehož měřítkem byla hudba a výtvarné umění. Umění nám potom vštěpuje intenzivní radost ze života. Náboženství tak slouží jako odrazový můstek pro další vývoj. Umění z něj čerpá „mnoho pocitů a nálad...a je pak samo hlubší a oduševnělejší, takže dokáže předávat povznesení i nadšení, což dříve nesvedlo“.¹⁴³

Dobro a zlo, dobré a špatné máme spojené s krásou a ošklivostí. A křesťanství si tento fakt uvědomilo. Nespojuje nutně krásné a dobré, dobro a krása nejsou totéž. Což Nietzsche oceňuje přímo v rozebíraném citátu. Jedná se ale o tenkou hranici mezi tím, aby křesťanství nespojovalo krásu a dobro a mezi tím, aby příliš nevyzdvihovalo ošklivost a nízkost jako to dobré.

¹⁴¹ FINK, E., c. d., s. 79.

¹⁴² NIETZSCHE, F., OŽ, c. d., s. 24.

¹⁴³ NIETZSCHE, F., LPL, c. d., s. 105.

V tomto bodě bych se chtěla vymezit proti Nietzscheho kritice křesťanství a chtěla bych poznamenat, že oprávněnost Nietzscheho kritiky, jeho trefné postřehy i odvážná historická analýza křesťanství se (dle mého názoru) ztrácí v jeho agresivním stylu, který je (především v pozdních dílech) na úkor obsahu sdělení. Zároveň Nietzsche u vzniku křesťanství opomíjí dobový kontext, kdy se křesťanství vymezovalo vůči požívačnému životu antického Říma. Možná že se z tohoto vymezování nedokázalo po celý středověk (i déle) vymanit, ale jeho vznik si nezaslouží pouze kritiku. Dalším sporný bod vidím v tom, že Nietzsche spojuje s křesťanstvím pouze stádní morálku a podřízenost. Uznává sice, že křesťanství mělo vliv na myšlenkový rozvoj, ale sám duchovní rozměr života nedoceňuje, stejně jako to, že i z křesťanských hodnot může vyrůst velikost, stejně jako teprve z morálky může vyrůst imorální přístup k životu. Stejně tak si troufnu tvrdit, že Bůh není v křesťanství dogmaticky vnímán jako omezení, naopak prostor pro tvořivost poskytuje. V Nietzscheho kritice vidím spíše pobídku pro přehodnocení některých přístupů křesťanství, ne k jeho celkovému zavržení.

3.5 Pravda, pravda o morálce a křesťanství, a umění

Pravda (podle Nietzscheho) je, že křesťanství nás odvádí od tohoto života a tak život degraduje. Vyzdvihuje vinu, trest a pokání, ne hodnoty, které by prospívaly člověku a životu.

Pravda je, že morálka neslouží životu, je příliš obecná, podceňuje individualitu, nedává prostor tvůrčímu člověku a vychází z omylů, které už si neuvědomujeme a nepřemýšlíme o nich. „Morálce je tedy příliš vlastní obrat proti životu.“¹⁴⁴

Pravda je, že křesťanství se nezajímá o pravdu: „...ví, že je samo o sobě zcela lhostejné, je-li něco pravda, že však je svrchovaně důležité, pokud se věří, že je to pravda.“¹⁴⁵

Pravda je, že pojmy dobrý a zlý nerozlišují žádnou podstatu dobra. Snižují člověka, vyžadují stádnost a poslušnost.

Pravda je, že pravda je iluze, metafora, prostředek ke společensky přijatelné lži.

„Lež ideálu byla dosud kletbou reality, lidstvo samo se tak dostalo do lži a falše až do svých nejspodnějších instinktů-až do uctívání hodnot obrácených, nežli jsou ty, které by mu teprve zaručovaly úspěch, budoucnost, svrchované právo na budoucnost.“¹⁴⁶

Pravda má v našem životě mnoho podob a Nietzsche odhaluje, že mnoho z nich je falešných, iluzorních. Odhaluje lži a cení si člověka, který je toho také schopen. „Kolik pravdy který duch snese, kolik pravdy se odváží? To se mi stávalo stále více vlastním měřítkem hodnoty.“¹⁴⁷ Otázkou ale zůstává, kolik pravdy je člověku prospěšné, kolik pravdy ještě slouží životu.

Morálka, křesťanství, poznání i pojem pravda v nás vyvolávají dojem jistot, něčeho, na co se můžeme spolehnout a nemusíme nad tím pochybovat. Něco, co je dané. Ale právě u těchto zažitých a zdánlivých jistot je pochybnost nejdůležitější. A Nietzsche ukazuje, že opodstatněná. Necháváme se obelhávat a ve většině případů nám to nijak zvlášť nevádí, ani si to neuvědomujeme. A v těchto momentech nám může být užitečné umění jako způsob polemiky nad zažitými dogmaty.

„Když Nietzsche tvrdí, že pouze jako estetický fenomén může být život ospravedlněn, má na mysli, že na rozdíl od vědy či morálky, které se s životem vždy v některém podstatném ohledu nekryjí, panuje mezi uměním a životem niterná sounáležitost a jednota, proto je v umění život „nejprůhlednější“. Tento vztah je v pozdních spisech pokud možno ještě těsnější, život ale nikdy není „podřízen“ umění.“¹⁴⁸

¹⁴⁴ NIETZSCHE, F., Duševní aristokratismus. Votobia, Olomouc 1993, s. 96

¹⁴⁵ NIETZSCHE, F., A, c. d., s. 46.

¹⁴⁶ NIETZSCHE, F., EH, c. d., s. 10.

¹⁴⁷ Tamt.

¹⁴⁸ KOUBA, P., c. d., s. 100.

4 NIHILISMUS

Když shrneme výše zmíněné myšlenky, nutně nás zavedou k pojmu nihilismus. Ve chvíli, kdy zemře náš Bůh, je přirozené, že pocítíme určitou prázdnotu a obavy, nejistotu. Když k tomu přidáme rozbitou představu pravdy, morálky, hodnot a náboženství, není těžké si představit, že to na člověku zanechá stopy. I svobodný duch a tvůrčí člověk by nejspíše zaváhali a na chvíli ztratili pevnou půdu pod nohama. Člověk se najednou ocitne ve světě, kterému chybí jistoty a odpovědi, a ze kterého se vytratila víra a smysl. Je to pochopitelný stav zmatku, nedůvěry, pochyb, ztráty iluzí a ideálů, pesimismu a skepticizmu. Ale podstatné je, že se jedná o stav dočasný, který bychom měli překonat.

P. Kouba shrnuje tři možnosti vyrovnávání se s poznanou pravdou:

Můžeme reagovat „znechucením a zoufalstvím pesimismu“ a „popíráním života“.

Druhou možností je „teoretický optimismus“, který Nietzsche spojuje se jménem Sokratovým. Tento optimismus chápe poznání povahy světa jen jako výchozí bod pro další zkoumání a poznávání, které považuje za možné.

Poslední možností je přijetí iluzí.¹⁴⁹

Nietzsche není fanouškem sebelítosti a utápění se v bezvýchodnosti života. Jeho kritika tam sice může směřovat, ale to, co je důležité je, že Nietzsche z této situace vidí východisko. Je jím nově nabitá svoboda člověka, jeho tvůrčí schopnosti a potenciál k velikosti a cesta k nadčlověku a myšlenka věčného návratu téhož.

Při cestě k osvobození se od iluzí, cestě k nadčlověku, odpoutání se od Boha a přijetí svobody může být umění pomocnou rukou.

¹⁴⁹ KOUBA, P., c. d., s. 178.

5 JAK NÁM UMĚNÍ POMÁHÁ, ABYCHOM NEUMŘELI NA PRAVDU?

Umění. To znamená hudba. Literatura. Architektura. Divadlo. Malířství. Umění má široký rozsah a zasahuje do našeho každodenního života téměř na každém kroku. Má tak na nás velký vliv, ač si to možná ne vždy plně uvědomujeme. V umění zpracováváme minulost, vyrovnáváme se s přítomností i spekulujeme o budoucnosti. Umění vnímáme jako zábavu, oddech, inspiraci, reflexi doby nebo zamyšlení, jako čistou fantazii i jako zachycení reality. V tomto ohledu je umění pevně spjata s časem a zároveň stojí mimo čas. Všichni jsme uměním více či méně zasaženi. Umění je všude kolem nás a Nietzsche jej vytahuje na světlo, kritizuje jej, obnažuje a odhaluje a zároveň v jeho světle kritizuje vše ostatní. Dívá se na svět optikou umění. Je to způsob pohledu na svět, který podle něj může být snesitelnější a pravdivější než ten racionální či morální. Umění není tak vykonstruované, jako systémy, ve kterých žijeme, ale dokáže na ně upozorňovat, možná s větší upřímností než ostatní způsoby uchopení světa.

Odpověď na otázku, jak umění pomáhá, abychom neumřeli na pravdu, se prolíná celým předchozím textem. Jenom stručně ji tedy shrnu.

Umění Nietzscheho raného díla, především *Zrození tragédie*, nám umožňuje uniknout hrůzám světa. Je lékem na bolest. Zároveň je způsobem, jak se ke světu vztahovat, jak se v něm orientovat, jak jej chápat, jak se v něm vyznat. Umění je tak náhledem do samotné podstaty světa. (což nedokáže ani věda ani náboženství ani metafyzika) Umění nabízí jednodušší a jasnější pohled. Uklidňuje. Umění je především odpovědí na bolest, smutek, utrpení. Pomáhá nám se s nimi vyrovnat a přijmout je. Umění pozdějších děl ztrácí část magičnosti a všemohoucnosti, nabízí střízlivější pohled. „Umění je velké stimulum k životu...“¹⁵⁰. Už nezachraňuje, ale povzbuzuje. Vidí hrůzy světa a přijímá je. Roste s nimi. Umění nás láká a svádí k životu. Je vzpruhou života, zdrojem síly, touhy, vášně. Umění se tak stává jakýmsi našim průvodcem životem. Umění je také předstupněm vědy, mostem k poznání, prostředkem nahlédnutí pravdy o životě. Umění je svým způsobem lží, která nám odhaluje pravdu. Umění je způsob, jakým můžeme pohlížet na svět. Optika života, která skrze zdramatizování či zjednodušování poukazuje na skutečnost. Umění je ale také možnost, o co usilovat. Hodnotit esteticky. Tříbit kulturu. Vést člověka k tvořivosti a zodpovědnosti.

¹⁵⁰ NIETZSCHE, F., SM, c. d., s. 64.

6 ZÁVĚR

Umění máme, abychom neumřeli na pravdu. Chtěla bych se zaměřit na otázku, co to znamená pro člověka jako jednotlivce.

Umění máme, abychom nezemřeli na pravdu...to první, co si z citátu můžeme odnést je fakt, že žijeme obklopeni lží. Žijeme ve vykonstruovaném světě. Chtěli bychom věřit v základní jistoty a hodnoty, v to, že svět kolem nás má smysl a řád a že my jsme jeho součástí. Ale při bližším pohledu zjišťujeme, že tato verze reality skřípe. Žijeme obklopeni lží, kterou si mylně vykládáme jako pravdu a ve chvíli, kdy si svůj omyl uvědomíme, hrozí nám smrt nebo spíše touha zemřít. Lež má u Nietzscheho široké pole působnosti. Jak uvádí Liessman, jedná se o „lež životní“, existenciální lež, která zasahuje nejhlubší kořeny naší existence. Touto lží je v Nietzscheho podání pravda, morálka, křesťanství, věda. Nietzsche tak napadá úplné základy našeho přesvědčení o smysluplnosti a pravdivosti, autentičnosti života. „...zděděná bázeň před přirozeností a na druhé straně znovu probuzení svobody této přirozenosti, touha najít někde pevnou půdu, bezmoc poznání, jež se potácí sem a tam mezi dobrým a lepším, to vše plodí v moderní duši nepokoj a zmatek, který ji odsuzuje k neplodnosti a zasmušilosti.“¹⁵¹ Žijeme ve světě iluzí a toto vědomí nás dokáže trýznit, mučit a zmítat pochybnostmi. Můžou nás napadat myšlenky typu: „Kdo se mnoho učí, odnaučí se vši žádostivosti.“ Nebo „Moudrost unavuje, nic nemá cenu, nepožádáš, nezatoužíš.“¹⁵² Můžeme skončit zoufalí a bez chuti do života. Unavení. Můžeme se cítit osamělí a odtrženi od života, nedůvěřivý vůči všemu okolo. A je to nejspíše celkem legitimní reakce. Ale nesmíme se jí nechat ovládnout. „Vy však, vy unavení světem! Vy leniví k pozemskému životu! Vás metlami mrskat! Metla by vám rychle pomohla na nohy!“ (Zarathustra, str. 195) Nebo ještě jinak: „Trpící nemá ještě žádné právo na pesimismus!“¹⁵³ Nietzsche jasně říká, že oddávat se pocitům zmaru je chyba. Projít si uvědoměním toho, že náš svět není takový, jak jsme si mysleli, je sice těžké, ale důležité. Uvědomění si chybnosti našich soudů je pro život prospěšné a přínosné. Když se totiž dokážeme dostat ze lží, kterými se obklopujeme a zaštitujeme, stane se náš život o něco opravdovější, plnější, smysluplnější. A to je přesně to, o co Nietzsche jde-o plné prožívání tohoto života. O to chtít ho žít. „Chtění to je, jež osvobozuje: neboť chtít, to je tvořit: tak učím já. A učit se máte jen proto, abyste tvořili!“¹⁵⁴ Jedná se o dlouhý a složitý proces, který může trvat generace. Přehodnocení hodnot je

¹⁵¹ NIETZSCHE, F., NU Schopenhauer jako vychovatel, c. d., s. 16.

¹⁵² NIETZSCHE, F., TPZ, c. d., s. 194.

¹⁵³ NIETZSCHE, F., LPL II, c. d., s. 11.

¹⁵⁴ NIETZSCHE, F., TPZ, c. d., s. 194.

pozvolné a ještě pomalejší je přijetí nového způsobu myšlení. „Existuje vůle k tragičnu a k pesimismu, která je známkou jak přísnosti, tak síly intelektu (vkusu, citu, svědomí). S touto vůlí v hrudi se člověk nebojí ničeho strašlivého a problematického, co je vlastní všemu bytí, sám to vše vyhledává. Za takovou vůlí stojí odvaha, hrdost, touha po velkém nepříteli. – Taková byla od počátku moje pesimistická perspektiva.“¹⁵⁵ Nietzsche odsuzuje pesimismus „strádajících, nevydařených, přemožených“, ale přijímá pesimismus, který vede k tvůrčí činnosti a k překonání sebe i nástrah světa.¹⁵⁶

Zároveň je ale důležitým momentem uvědomit si, že lež a klam mají v našem životě důležité místo. Tvoří systém, ve kterém žijeme a který nemůžeme zpřetrhat. Vycházíme ze lži, žijeme v nich, stavíme na nich. Pravda není všechno. Není krásná. Není dobrá. A sama o sobě nestačí k plně prožitému životu.

Umění je v tomto procesu balzámem na naše rozjitřené pocity, dokáže nás utěšovat a povzbuzovat a zároveň svým vlastním způsobem ukazovat na naše omyly. Umění může být průvodcem, který také lže, přehání, paroduje, karikuje, ale tím zároveň dělá život snesitelnější a přístupnější. Odebírá břímě poznání a prozření je díky němu jednodušší. Dovoluje nám odstup, nadhled a reflexi.

Zároveň je umění tvořivou silou, která svět a náš život utváří a má tak větší hodnotu než pravda. Umění nejen vidí život jako neustálé dění se, ale především k tomuto dění se přispívá.

Zároveň můžeme v Nietzscheho vývoji k přístupu k umění vidět i obecnou snahu jak se vyrovnat s poznáním, s pravdou. Nejprve toužíme po nějaké definitivní odpovědi, která nám ukáže podstatu světa, stejně jako to dokáže umění ve Zrození tragédie. Postupně nám ale dojde, že se nejedná o reálnou představu a že něco takového nedokáže ani umění, budeme se muset smířit se střízlivějšími možnostmi, přestat hledat definitivní a všeobjímající odpověď a místo toho přijmout život takový, jaký je.

Na umění se zároveň ukazuje, jak je důležité nevzdávat se protikladů. „Myslím, že z protikladů a z jejich pocitu vzniká právě velký člověk, luk největšího napětí.“¹⁵⁷ Apollinský a dionýský živel potřebují jeden druhého. Umělec potřebuje ovládat své vášně, ale nezbavovat se jich ani svých stinných stránek. Stejně tak potřebujeme i my žít se svými rozpory, protože i z těch pramení naše síla a velikost člověka. Je třeba rozpory a protiklady přijmout, stejně, jako to dokázali staří Řekové a stejně jako to dělají umělci.

¹⁵⁵ NIETZSCHE, F., LPL II, c. d., s. 13.

¹⁵⁶ Tamt., s. 13.

¹⁵⁷ NIETZSCHE, F., DA, c. d., s. 27.

7 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Primární literatura

- Zrození tragédie z ducha hudby, Vyšehrad, 2008
Nečasové úvahy, Mladá fronta, 1992
O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním, Oikoymenth, Praha 2010
Lidské, příliš lidské I., Oikoymenh, Praha 2010
Lidské, příliš lidské II., Oikoymenh, Praha 2012
Ranní červánky, Aurora, 2004
Radostná věda, Aurora, 2001
Genealogie morálky, Aurora, Praha 2002
Tak pravil Zarathustra, Dobrovský s.r.o, 2014
Mimo dobro a zlo, Aurora, 1996
O životě a umění, přeložil a uspořádal Jaroslav Kabeš, Votobia, Olomouc 1995
Duševní aristokratismus, Votobia, Olomouc 1993
Soumrak model, čili kterak se filosofuje kladivem, Kawana, Praha 1993
Antikrist, Votobia, 1995
Ecce Homo, J.W. Hill, 2001
Nachlaß 1887-1889, KSA, sv. 13, Verlag de Gruyter, Berlin/ New York 1999

Sekundární literatura

- FINK, E., Filosofie Friedricha Nietzscheho. Oikoymenth 2011
FRENZEL, I., Friedrich Nietzsche. Mladá Fronta, Praha 1995
CHAVALKÁ, J., Přivtělení a morálka, pojetí tělesnosti ve filosofie Friedricha Nietzscheho, Togga 2014
KOUBA, P., Nietzsche. Oikoymenth, Praha 2006
KUČERA, J., Drama zrozené hudbou, Richard Wagner. Paseka, Praha, Litomyšl 1995
LIESSMANN, K. P., Filosofie zakázaného vědění, Fridrich Nietzsche a černé stránky myšlení. Academia
PUC, J.,- FRIEDMANOVÁ, M., (ed.) Friedrich Nietzsche, Filosofie lidského, příliš lidského. Pavel Mervart 2011
RIDLEY, A., Routledge Philosophy Guidebook to Nietzsche on Art and Literature, Routledge 2007
VRABEC, M., (ed) Filosofické reflexe umění. Scholia 2010

